

EDUSKA

NOWA EDYCJA

LITERATURA

SZTUKA PISANIA

GRAMATYKA

HISTORIA

WOS

Renesans w Polsce

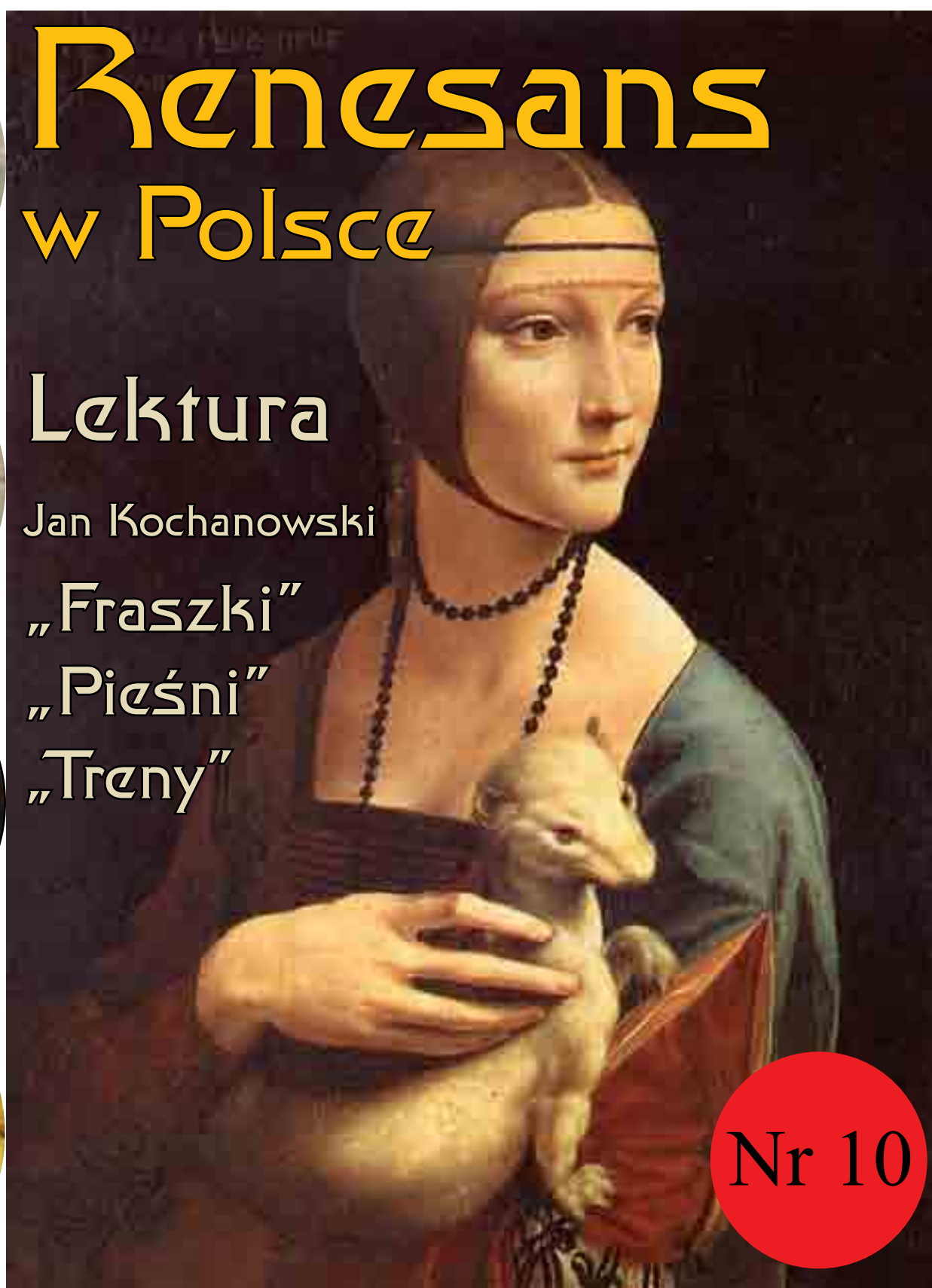
Lektura

Jan Kochanowski

„Fraszki”

„Pieśni”

„Treny”

Nr 10

RENEZANS W POLSCE (WIEK XVI) – MAPA MYŚLI

- Polska mocarstwem!
- Złoty wiek kultury polskiej!
- Polska spichlerzem Europy!
- Na tronie Jagiellonowie. Dobrze dzieje się w kraju, a za granicą mówią o nas jako o mocarstwie.
- Wzrasta poczucie tożsamości narodowej.
- Mamy tyle zboża, że sprzedajemy je za granicę, dzięki czemu opływamy w dostatki.
- Studiujemy za granicą, podróżujemy. A co najważniejsze – panuje u nas pokój.
- Następuje rozwój demokracji szlacheckiej.

JAGIELLONOWIE	1506	ZYGMUNT STARY (1506-1548) 1513 – pierwsza polska książka drukowana: <i>Raj duszny</i> Biernata z Lublina 1518 – ślub Zygmunta I Starego z Boną Sforzą, a tym samym zaszczeplił w Polsce włoski renesans. 1525 – hołd pruski, sekularyzacja Krzyżaków 1543 – ukazuje się dzieło Mikołaja Kopernika <i>O obrotach sfer niebieskich</i>
	1548	ZYGMUNT AUGUST (1548-1572) 1547 – ślub króla z Barbarą Radziwiłłówną 1569 – unia polsko-litewska, powstaje Rzeczpospolita Obojga Narodów 1573 – pierwsza wolna elekcja w Polsce
	1573	HENRYK WALEZY (1573-1574) 1574 – ucieczka Henryka Walezego do Francji (detronizacja) 1574-1576 – bezkrólewie
	1576	STEFAN BATORY (1576-1586) – rodem z Węgier, król wojen 1574 – wojny z Moskwą 1584 – bunt Samuela Zborowskiego 1580 – wydanie <i>Trenów</i> Kochanowskiego
WAZOWIE	1587	ZYGMUNT III (1587-1632) – wojny ze Szwecją – kontrreformacja – wojna z Turcją (Chocim) 1595 – pożar na Wawelu, przeniesienie stolicy do Warszawy
	1632	Władysław IV

IDEAŁY

- Harmonia.
- Tolerancja religijna.
- Humanizm.
- Wiedza.
- Prostota i spokój w życiu.
- Radość i umiar.

NAJWAŻNIEJSZE W LITERATURZE...

Poezja

Złoty wiek dla poezji.

Poeci polsko-lacińscy:

- Jan Dantyszek,
- Andrzej Krzycki,
- Klemens Janicki.

Poeci tworzący w języku polskim

Mikołaj Rej, zwany ojcem języka polskiego. Ważne utwory:

- *Krótką rozprawą między trzema osobami, Panem, Wójtem a Plebanem* – traktat polityczny w formie wierszowanego dialogu,
- *Żywot człowieka poczciwego* (część *Zwierciadła*) – wzorcowy opis życia szlachcica ziemianina.

Największy mistrz to oczywiście **Jan Kochanowski (1530-1584)**. Nie do pokonania ani pod względem liczby utworów, ani jakości. Pisał dużo i na różne tematy, ale zawsze krążące wokół jednego wątku: „Jestem człowiekiem...”

- *Pieśni, Fraszki, Psalterz Dawidów, Treny*,
- Pierwszy dramat nowożytny w Polsce – *Odprawa posłów greckich*.

Szymon Szymonowicz – *Sielanki*

Mikołaj Sep-Sarzyński – *Rytmy albo wiersze polskie*

PREKURSORZY

- **Kallimach (Filippo Buonaccorsi)**
- **Konrad Celtis**
- **Klemens Janicki**

UCZELNIE, WAŻNE OŚRODKI

- Kraków – Wawel – Uniwersytet Jagielloński
- Akademia Jezuicka (Wilno)
- Uniwersytet w Królewcu
- Akademia Zamojska

UCZENI

- **Konrad Celtis**
- **Kallimach**
- **Mikołaj Kopernik** *O obrotach sfer niebieskich*

PUBLICYSTYKA

Oprócz form ustnych (mowy i kazania) powstała forma pisana (traktaty, rozprawy, dysertacje).

Najwybitniejsi publicyści:

- **Andrzej Frycz Modrzewski** – *O poprawie Rzeczypospolitej* (5 ksiąg: *O Kościele, O szkole, O obyczajach, O wojnie, O prawach*) – napisana po łacinie rozprawa wskazująca konieczność nowatorskich reform w państwie;
- **Piotr Skarga** – *Kazania sejmowe* – traktat polityczny uznający kontreformację za przyczynę spodziewanego upadku Polski.
- **Łukasz Górnicki**
- **Stanisław Orzechowski** – *Quincunx*

MECENASI

- **Jan Zamojski** (ośrodek w Zamościu miał ambicje konkurowania z dworem królewskim)
- **Zbigniew Oleśnicki** (dofinansował Akademię Krakowską)
- **Andrzej Krzycki** (opiekun Klemensa Janickiego)
- **Piotr Myszkowski** (mecenas Jana Kochanowskiego)

Mecenas to opieka, zwłaszcza finansowa, możliwych nad wybitnymi twórcami i artystami. Mecenasem nazywano opiekuna artystów i protektora malarzy, pisarzy, rzeźbiarzy. Nazwa ta sięga do antyku. Pochodzi od prawdziwego nazwiska arystokraty rzymskiego Mecenas, który opiekował się twórcami ówczesnej literatury (np. Horacym, Wergiliuszem). W renesansie z pomocy mecenasów korzystało wielu artystów. Dzięki mecenasowi mogły rozwijać się różne dziedziny sztuki.

GATUNKI LITERACKIE UPRAWIANE W RENESANSIE

PIEŚŃ – ten najstarszy gatunek liryczny łączył się z muzyką, dlatego cechuje go rytmiczność, podobieństwo w konstrukcji strof, czasem obecność refrenu. W antyku pieśni pisał Horacy (*Carmina*) – do tej tradycji nawiązywał Jan Kochanowski.

TREN – utwór żałobny, wyrażający żal po czyjejś śmierci, zawierający pochwałę zalet zmarłego. W antyku pisali go Symonides i Pindar, w renesansie Kochanowski – jego poświęcony Urszulce cykl trenów jest arcydziełem gatunku.

FRASZKA – nazwę stworzył Kochanowski, ale gatunek wywodzi się z antycznego epigramatu. To krótkie, zwięzłe utwory o różnorodnej tematyce (żartobliwej lub refleksyjnej), często kończące się zaskakującą pointą.

SIELANKA (bukolika, idylla, ekloga) – pochwała piękna przyrody i życia pasterzy, rolników (motyw arkadii). Gatunek stworzony w antyku przez Teokryta i Wergiliusza, w renesansie uprawiali ją: Dante, Petrarca, Ronsard, Kochanowski (*Pieśń Świętojańska o Sobótce*), Szymonowic (*Żeńcy*). Ten ostatni wprowadził polską nazwę gatunku.

DIALOG – utwór literacki składający się z wypowiedzi dwu lub więcej postaci (ale bez charakteru dramatycznego). Przykład: *Krótka rozprawa między trzema osobami...* Mikołaja Reja.

SONET – utwór czteremastowierszowy o rygorystycznej budowie: dwie zwrotki czterowerszowe (najczęściej opisowe) i dwie trzywerszowe (zazwyczaj refleksyjne). Pisali sonety: Dante, Petrarca (*Sonety do Laury*), Szekspir, Kochanowski, Sęp-Szarzyński. Gatunek często spotykany w literaturze późniejszych epok.

NOWELA – korzenie gatunku sięgają antyku, ale klasyczną jej postać stworzył Boccaccio w *Dekameronie*. Najpełniejszy rozwój nastąpił w pożytywizmie.

TRAGEDIA – wzorowana na antycznej; *Odprawa posłów greckich* Jana Kochanowskiego.

PSALM – kontynuacja tradycji biblijnej (*Psalterz Dawidów* Kochanowskiego).

ESEJ – gatunek, który najpełniej rozwinie się w XX w. (zob. literatura powojenna). Nazwa pochodzi od dzieła Montaigne'a *Essais*.

DRAMAT SZEKSPIROWSKI – odmiana dramatu renesansowego stworzona przez Szekspira, wyraźnie zrywająca z zasadami antycznymi (np. zasadą trzech jedności czy decorum). Cechują go swobodna kompozycja, obecność fantastyki, pogłębienie analizy psychologicznej postaci. Szekspir wprowadza sceny zbiorowe, a także podział na akty i sceny, rezygnuje z chóru oraz z fatum – losy bohaterów zależą od nich samych. Przykłady: *Hamlet, Makbet, Otello, Romeo i Julia*.

GATUNKI PUBLICYSTYCZNE

- **rozprawy**,
- **traktaty** (np. *O poprawie Rzeczypospolitej* Andrzeja Frycza Modrzewskiego),
- **kazania** (*Kazania sejmowe* Piotra Skargi).

RENEZANS W POLSCE

DWÓR SZLACHECKI, LIPA Z CZARNOLASU, ODKRYCIE KOPERNIKA. JESZCZE SŁAWA AKADEMII KRAKOWSKIEJ. TE HASŁA NIE MOGĄ BUDZIĆ ŻADNYCH WĄTPLIWOŚCI. KOJARZYSZ JE Z POLSKIM RENESANSEM I W DODATKU RADOŚNIE UŚWIADAMIASZ SOBIE, ŻE ZNALAZŁEŚ SIĘ W CZASACH POTĘGI PAŃSTWA POLSKIEGO. NIECZĘSTO TAK BYWAŁO W HISTORII. A TU PROSZĘ: PIĘĆ MINUT DLA RZECZYPOSPOLITEJ!

Zygmunt Stary

EPOKA JAGIELLONÓW!

Złoty wiek kultury polskiej – to renesans. Nazwano go tak nie bez powodu.

Renesans to czas niezwykłego rozkwitu polskiej kultury. Moment, w którym pogardzane dotąd wiedza, smak i światowe obycie stały się nieodłącznym elementem wykształcenia. To także moment, w którym powstało wiele najwyższej klasy dzieł sztuki – przykładem choćby renesansowa modernizacja Wawelu, której zawdzięczamy obecny wygląd naszego szlacheckiego zamku.

- • Za Jagiellonów Rzeczypospolita obejmowała rozległe tereny. Panująca dynastia koligaciła się ze znakomitymi rodami panującymi w Europie.
- • Przybywają do Polski prekursorzy nowej epoki: **Kallimach** (Filippo Buonaccorsi), **Konrad Celtis**.
- • Król Zygmunt Stary ożenił się z Boną Sforzą, która przywiozła z Włoch nowinki nie tylko ze świata sztuki i obyczaju ale i kulinarne. Stała się propagatorką przemian renesansowych w zakresie kultury, obyczajowości, polityki.
- • Założono pierwsze w Europie Środkowej towarzystwo literackie: **Nadwiślańskie Bractwo Literackie**. Założycielem był Konrad Celtis, członkami profesorowie Akademii Krakowskiej, dworzanie i studenci. Działo w latach 1488-1491.
- • Rozkwitała literatura – najpierw polsko-lacińska, potem pisana w języku polskim, przekładano też na polski literaturę europejską.
- • Powstały pierwsze wielkie dzieła literatury polskiej pióra Reja i Kochanowskiego oraz pojawiły się pierwsze głosy pisarzy politycznych – zaczątek publicystyki.
- • Akademia Krakowska stała się ważnym ośrodkiem myśli i kultury – sławnym na świecie, przyciągającym wybitne postacie Europy.
- • Rozrastały się siedziby magnackie i szlacheckie dwory na wsiach. Polska stała się krajem tolerancji i przystanią dla innowierców z zagranicy.
- • Ukształtował się polski typ kultury szlacheckiej. Polska stała się spichlerzem Europy – zboża produkowaliśmy dużo i był na nie zbyt. Bogaciła się szlachta, która zyskuje coraz więcej przywilejów. Panował pokój, ludzie zaczęli podróżować, kształcić się w kraju i za granicą. Za Jagiellonów dobrze działało się w Polsce – w polityce, gospodarce i kulturze.
- • Powstają pierwsze wielkie dzieła literatury polskiej pióra Reja i Kochanowskiego, pierwsze głosy pisarzy politycznych – zaczątek publicystyki.
- • Renesans to czas geniuszy. Najważniejszy – Mikołaj Kopernik i jego wkład do światowej nauki – czyli odkrycie systemu heliocentrycznego.
- • Renesans trwa do lat trzydziestych XVII w. (1630), czyli również w czasie panowania królów: Walezego, Batorego i Zygmunta III Wazy, kiedy to epoka wojen i rozdarcia wewnętrznego zastąpi renesansowy ideał harmonii.

Ludzie polskiego odrodzenia

- Mikołaj Kopernik
- Jan Zamojski
- Andrzej Frycz-Modrzejewski
- Łukasz Górnicki
- Piotr Skarga
- Mikołaj Rej
- Jan Kochanowski
- Szymon Szymonowicz

WYZNACZNIKI EPOKI

- Polska Jagiellonów jest silnym mocarstwem – handluje zbożem z Europą, rozwija się dynastycznie.
- Wzrasta poczucie tożsamości narodowej – szlachta postrzega Rzeczypospolitą jak ojczyznę.
- Rozkwita literatura, nauka, sztuka – bogacą się miasta, rosną zamki magnackie.
- Jan Kochanowski i jego twórczość. Kochanowski łączy myśl antyku z ideą chrześcijańską. To jest ważne – bo obraz Boga zajmuje poczesne miejsce w tej twórczości.
- Następuje intensywny rozwój demokracji szlacheckiej – szereg przywilejów.
- Temat patriotyzmu – rodzi się właściwie w renesansie.
- Rodzi się idea sarmatyzmu – pochodzenia szlachty polskiej od starożytnego rodu wojowników.
- Po raz pierwszy pojawia się w literaturze bohater dziecięcy – Urszulka. *Treny* to dzieło na miarę europejską – filozoficzne i rozliczeniowe. Kochanowski weryfikuje własny system filozoficzny, przy czym opiewa małą dziewczynkę, czego do tej pory nie czyniono.
- Rodzi się ważny polski mit – dom polski, dwór szlachecki, wzór poczciwego ziemianina. Powróci wielokrotnie, a wraz z nim różne, nie tylko sielankowe ujęcia wsi polskiej. I pochwała natury.

Zamek Królewski na Wawelu – sala Poselska

FILOZOFIA RENESANSOWA ZAWARTA W LITERATURZE EPOKI

- **Żywoć człowieka poczciwego Mikołaja Reja**, który propaguje model życia harmonijnego, uporządkowanego, w zgodzie z naturą. Znajdziemy w jego koncepcji elementy epikureizmu i stoicyzmu. Antyczny umiar oraz korzystanie z dóbr natury to też ideały renesansowe.
- **Pieśni i fraszki Kochanowskiego**. Pieśni refleksyjne, w których chwali dzieło stworzenia Boskiego (podobnie jak w *Psalmach*), urodę świata, swojego domostwa – jest to renesansowa afirmacja życia, miłości, także poezji. Cnota i rozum to wartości, którym hołduje.
 - Przywołuje hasła epikurejskie (korzystaj z chwili, chwytaj dzień!) i stoickie – wołaniem o spokój, o dobrą sławę i męstwo, równowagę ducha.
 - Jan z Czarnolasu widzi szczęście człowieka w harmonii życia, w korzystaniu z rozumu – ale i w przyjemności, *póki czas po temu*, bo nieśmiertelna jest tylko sława poety.
 - O kruchości życia i wizji Boga jako wielkiego Architekta znajdujemy niejedno słowo we fraszkach. Myśl Kochanowskiego jest bowiem dziękczynieniem wobec Boga, ale też wizją człowieka godnego, korzystającego ze swego czasu.
- **Treny Kochanowskiego** – obrazują załamanie tej harmonijnej i pełnej ufności filozofii renesansowego twórcy po śmierci Urszulki. Kryzys, a nawet zwątpienie w Boga ustępują jednak pocieszeniu i ponownemu zaufaniu.
- **Sonety Sępa-Szarzyńskiego** – to zmierzch renesansowej ideologii, a zapowiedź baroku. Człowiek jeszcze jest w centrum uwagi, jeszcze pełen godności i heroizmu walczy, ale już „kruchość żywota”, śmierć i szatan zaczynają przesłaniać słoneczny horyzont myśli renesansowej.

Jak rozpoznać styl utworów renesansowych

- Prostota i jasność. Trochę z tym gorzej u Reja, który wykorzystuje współczesny sobie język potoczny (regionalizmy, ulubione przez tego pisarza zdrobnienia itp.).
- Styl artystyczny widać już u Kochanowskiego: zwięzły, zrozumiały, a jednocześnie ozdobny. Pojawiają się przerzutnie, aluzje, powtórzenia i inne środki stylistyczne.
- Ważne: Kochanowski wprowadził do naszej literatury wiersz sylabiczny. Poza tym w tekstach tej epoki dość często pojawiają się elementy retoryczne.

IDEAŁY EPOKI

- **Wiedza** – młodzież szlachecka wyjeżdża do szkół. Po wykształcenie wyruszano do Europy. Świątynią przeżywa Akademia Krakowska.
- **Humanizm** – zaszczerpiony z Włoch, wyraźnie widoczny w twórczości pisarzy i myśli filozoficznej.
- **Wskrzeszenie filozofii starożytnych** – harmonia, umiar, stoicyzm, epikureizm, propagowanie idei zło tego środka Horacego.
- **Połączenie filozofii antycznej z systemem wartości chrześcijańskiej**. Celuje w tym Kochanowski.
- **Pochwała życia wiejskiego, ideału polskiego dworu, któremu patronuje dobry gospodarz**. Rodzi się symbol polskości – dwór. Rodzi się też legenda Sarmaty.
- **Rodzi się patriotyzm** – miłość ojczyzny, poczucie bycia Polakiem.
- **Tolerancja religijna** – na tle Europy wstrząsanej wojnami i prześladowaniami religijnymi Polska jawi się jako kraj względnej tolerancji religijnej.

MIEJSCA

- • **Kraków – Zamek Królewski na Wawelu.** W dobie renesansu rozbudowany przez Zygmunta Starego stał się przykładem polskiej architektury renesansowej, zwłaszcza krużganki i czworoboczna forma z dziedzińcem.
- • **Akademia Krakowska.** Stolica Rzeczypospolitej ze względu na obecność dworu królewskiego.
- • **Miasta** – rozwijają się: Częstochowa, Sandomierz, Kazimierz, Gniezno – tu grób św. Wojciecha, Poznań, Kalisz, Gdańsk. Obok katedr, kościołów rosną mieszczańskie zabudowania – ratusze, rynki, na których tętni handel.
- • **Zamki** – potężne rody magnackie budowały lub rozbudowywały posiadane już zamki (często przerabiano średniowieczne, dobudowując nowe, renesansowe części). Siedzibą królewską był Wawel, poza tym powstawały zamki w Golubiu, Gniewie czy Czersku.
- • **Szlacheckie dwory** – szlachta to trzon polskiego społeczeństwa – nie mieszka ani w zamczyskach, ani w miastach, lecz w tradycyjnych, typowych dla naszej kultury dworach szlacheckich – otoczonych modrzewiami, z ganikiem, z kolumnami i pobielonymi ścianami. Dworek takowy stanie się już na zawsze symbolem ojczyzny, polskiego domu, o nim z sentymentem pisać będzie Mickiewicz i Fredro, i Sienkiewicz.

Dürer - Portret młodego mężczyzny

WZORCE PARENETYCZNE PROPAGOWANE W RENESANSIE

Gdzie mieszkało?

Potężne rody magnackie budowały lub posiadały już zamki (często rozbudowywano średniowieczne, dobudowując nowe, renesansowe części). Wiadomo, że siedzibą królewską był Wawel, poza tym można dziś jeszcze zobaczyć zamek w Golubiu-Dobrzyniu, Gniewie czy Czersku.

Rozwijały się miasta: obok katedr, kościołów rosły mieszczańskie zabudowania – ratusze, sukienice, rynki, na których handlowano.

WZÓR ZIEMIANINA

Bohater Żywota człowieka pocziwego Mikołaja Reja

- Rozważnie gospodaruje i zarządza majątkiem.
 - Dbą o umiar i harmonię życia.
 - Jest zapobiegliwy, ufa rozumowi i naturze, dba o rodzinę, czeladkę, jest spokojny o przyszłość.
 - Nie jest zbyt uczony.
- Pouczenia Reja dotyczą także wychowania młodzieży, ożenku i pożytków ze starości.

IDEAŁ PATRIOTY

Antenor z Odprawy posłów greckich Jana Kochanowskiego

- Miłuje ojczyznę ponad własne sprawy i spełnia powinności obywatelskie.
 - Jest nieprzekupny, nie szczędzi dla ojczyzny sił, majątku, a gdy trzeba – życia.
- Kochanowski ukazuje też antyprzykład, jest nim przekupny, krzykliwy poseł Iketaon.

WZÓR DWORZANINA

Dworzanin polski Łukasza Górnickiego

- Powinien być wykształcony, władać językami obcymi, znać się na muzyce, dbać o dobre maniery, piękno mowy i o swoje szlachectwo. Ma być rycerski wobec dam.
- Dzieło Górnickiego jest przeróbką włoskiego dzieła *Il cortegiano* pióra Baltazara Castiglione. Włoch rysuje też wzór dwornej pani.

RENEANSOWY TWÓRCA

Leonardo da Vinci, Mikołaj Kopernik, Klemens Janicki, Jan Kochanowski

Poeta doctus, czyli renesansowy uczony, umysł wszechstronny – to wzór charakterystyczny dla epoki. Artysta i wynalazca, astronom i medyk – światłe osobowości łączyły różne specjalizacje.

RENEZANSOWE TEMATY

O OJCZYŹNIE PISALI:

Jan Kochanowski, Andrzej Frycz Modrzewski, Mikołaj Rej, Piotr Skarga.

Dzieło szczególne:

Odprawa posłów greckich Jana Kochanowskiego

O FILOZOFII ISTNIENIA, KONSTRUKCJI WSZECHŚWIATA I CZŁOWIEKU:

- Mikołaj Rej – *Żywot człowieka poczciwego* – wizja życia zgodnego z naturą.
- Jan Kochanowski – wszechświat: harmonijna, pełna ładu, reguł przyrody, misterna struktura.
- Jan Kochanowski – *Treny* – załamanie renesansowej wizji ładu wszechświata i powrót do niej.

O WZORCACH POSTĘPOWANIA:

- Mikołaj Rej dał literacki wzór ziemianina.
- Łukasz Górnicki – ideał dworzanina.
- Andrzej Frycz Modrzewski – wzorce postępowania obywatelskiego zawarł w dziele *O poprawie Rzeczypospolitej*.
- Jan Kochanowski – wskazał ideał patrioty (Antenor).

O UROKACH WSI I WIEJSKIEJ ARKADII:

- Mikołaj Rej – pochwałę życia wiejskiego głosi w *Żywocie*...
- Jan Kochanowski – w *Pieśni świętojańskiej o sobótce* i pochwałą Czarnolasu w *Pieśniach*.
- Szymon Szymonowicz w *Sielankach*. Stwarza także drugi, realistyczny, krytyczny wobec stosunków panujących na wsi obraz. Te same elementy odnajdziemy w *Krótkiej rozprawie między trzema osobami*... Mikołaja Reja...

O MIŁOŚCI:

- Jan Kochanowski pisze kilka miłosnych fraszek i pieśni (subtelnie kieruje do pańien, te bardziej swawolne dotyczą raczej miłości alkowianej).
- Ideał szlachcianki to dla poetów idealna gospodyni we dworze, dla Górnickiego dama niekłótniwa i bez aspiracji naukowych. Trudno mówić tu o miłości wzniosłej.
- „I nie miłować ciężko, i miłować nędzna pociecha” napisze Mikołaj Sęp-Szarzyński, ale on ponad ziemskie uczucia postawi miłość do Boga.

O POEZJI I TWÓRCY:

- Jan Kochanowski buduje mit artysty – ptaka.
- Mikołaj Rej głosi ideę służby literatury celom praktycznym.

WYPOWIEDZI PATRIOTYCZNE MYŚLICIELI RENESANSU

Myśliciele ówczesni propagowali miłość ojczyzny i powinności obywatelskie. Krytykowali wady ówczesnej Rzeczypospolitej i brali udział w jej życiu politycznym. Oto utwory, które tego dowodzą:

Mikołaj Rej *Krótka rozprawa między trzema osobami, Panem, Wójtem a Plebanem*

Jest krytyką świątliwych warstw społeczeństwa: kleru i szlachty. Wiele zarzutów pada pod ich adresem, między innymi dotyczących zaniedbywania obowiązków obywatelskich.

Żywot człowieka poczciwego

Opisując cnoty wzorowego ziemianina, wyraża Rej swą troskę o kraj i apeluje o wypełnianie powinności obywatelskich.

Jan Kochanowski *Odprawa posłów greckich*

To alegoryczna wizja Rzeczypospolitej.

Pieśni

Na przykład z *Ksiąg wtórych Pieśń V (Pieśń o spustoszeniu Podola)* lub *Pieśń XII* („A jeśli komu droga otwarta do nieba,/ Tym, co służą ojczyźnie”). Na wzór starożytnych sławi Kochanowski miłość do ojczyzny, nawołuje do przezornego i rozważnego myślenia o niej, czyniąc z patriotyzmu jedną z najważniejszych cnot. Motywy patriotyczne pojawiają się też we fraszkach.

Andrzej Frycz-Modrzewski

O poprawie Rzeczypospolitej

Słynny traktat myśliciela wzorującego się na Erazmie z Rotterdamu to właściwie jedno z pierwszych dzieł publicystycznych w naszej literaturze. Tytuły ksiąg wskazują na dziedzinę, w których dostrzegał błędy Polaków: *O obyczajach, O wojnie, O Kościele, O prawnach, O szkole*.

Piotr Skarga *Kazania sejmowe*

Ksiądz Piotr Skarga przeszedł do polskiej tradycji jako niemal prorok. W pełnych emocji i obrazowych porównaniach kazaniach przestrzegał, że jeśli nie zwalczymy naszych polskich chorób, do których zaliczał obojętność, chciwość, skłonność do niezgody, osłabianie władzy króla, ustanawianie niesprawiedliwego prawa – ojczyznę czekają nieszczęścia i upadek. Ojczyzna jako matka, jako tonący okręt – to alegorie, które zawdzięczamy księdzu Skardze.

Wawel

Jan Kochanowski

Ślady antyku w polskim renesansie.

- Uprawianie starożytnych gatunków (m.in. pieśń, tragedia, tren, sielanka).
- Nawiązania do filozofii starożytnych epikurejczyków i stoików, także do Horacego i filozofii złotego środka.
- Antyczny kult twórcy i nieśmiertelnej sławy propagowany przez Jana Kochanowskiego.
- Antyczny ideał harmonii, proporcji i symetrii propagowany przez polskich humanistów.

TWÓRCY RENESANSOWEJ POLSKI

WIELU TWORZYŁO W DOBIE RENESANSU. WSZAKŻE PISALI JESZCZE PO ŁACINIE. MY ZAJMIEMY SIĘ TYM, CO WAŻNE – NARODZINAMI LITERATURY W JĘZYKU POLSKIM. PIERWSI ODPOWIEDZIALNI ZA LISTĘ LEKTUR OBOWIĄZKOWYCH TO ONI – REJ, KOCHANOWSKI, SKARGA.

MIKOŁAJ REJ Z NAGŁOWIC

Ojciec języka polskiego – bo pisał po polsku. Wzór ziemianina – bo taki model życia propagował. Człowiek swojej epoki – operatywny, bystry, to on napisał, że Polacy nie posługują się językiem gęsi, bo swój język mają. Nie jest jednak typem wykształconego humanisty – miano ojca polskiej literatury przynależy do Jana Kochanowskiego.

Mikołaj Rej

MIJESCE W LITERATURZE:

- Mikołaj Rej był typowym samoukiem, który w swoim życiorysie ma także porzucenie akademickiej szkoły średniej w Krakowie.
- Urodził się w miasteczku Żurawnie nad Niestrzem w 1505 r. Uczęszczał do szkół w Skalmierzu, we Lwowie i w Krakowie, skąd ojciec go zabrał, aby w domu „z rucznicą a wędką biegając koło Niestrzu, aż do osiemnaście lat ćwiczył, bąki strzelając”.
- Przebywał na dworze Andrzeja Tęczyńskiego, a w wieku 24 lat ożenił się i wziął do gospodarowania. Założył miasteczko Oksze. Posiadał kilka wsi, okazał się przedsiębiorczym człowiekiem i brał czynny udział w życiu publicznym.
- Od roku 1531 mieszkał w swoim majątku w Nagłowicach. Był innowiercą, człowiekiem niezwykle czynnym, osiadł w ziemi chełmskiej, by wieść „poćwiwy” żywot ziemianina.
- Jest to twórca piszący po polsku i z pewnością jego dzieła tworzą podwaliny literatury polskiej. Niemniej nie jest to typowy twórca humanistyczny i nie można określić go mianem poeta doctus. Pozostawił bogaty dorobek, pisał bowiem dużo i szybko, bez zbytej pieczołowitości, stąd jego sposób pisania można określić jako mało wypracowany, niezbyt wypielęgnowany.
- Przedstawia poglądy filozoficzne – epikurejskie i stoickie pojmowanie czasu, starości, śmierci. A co najważniejsze: oprócz pochwały życia wiejskiego zaprezentował model rodziny (wzorowej), sposób wychowywania dzieci (nie muszą przemęczać się nauką), ujawnił sposób myślenia szlachcica polskiego tamtych lat. Myśl Reja jest koncepcją realisty, mocno stojącego na ziemi, dalekiego od wzorców renesansowego uczonego umysłu. Jest to jednak myśl ważna, będzie echem pobrzmiwać przez stulecia (Mickiewicz, Sienkiewicz i Gombrowicz nie oprą się jej wpływom).

DOKONANIA MIKOŁAJA REJA

- Rej stworzył mit polskiej arkadii wiejskiej (zapoczątkował motyw szlacheckiego dworku w literaturze).
- Ukształtował wzór ziemianina i model życia wiejskiego, jaki przystoi szlachcicowi polskiemu.
- Tradycję polską przeciwstawił europejskiej.
- Propagował harmonię, uporządkowanie, rytm pracy zgodnej z naturą – jako sposób na szczęśliwe życie.
- Pochwalał korzystanie z dóbr doczesnych: rozrywek i dostatków, jakie daje natura (epikureizm).
- Ustalił model edukacyjny młodego szlachcica.
- Skrytykował stany: szlachtę i kler, wykazując niesprawiedliwości wobec chłopstwa.

DZIEŁA REJA

- *Krótką rozprawą między trzema osobami, Panem, Wójtem a Plebanem* – słynny dialog krytyczny
- *Figliki* – krótkie utwory humorystyczne
- *Żywot człowieka poczciwego* – wzór życia ziemianina
- *Żwierciadło*

CO WAŻNEGO W TYCH DZIEŁACH?

- • Potrafił ostro i dowcipnie skrytykować stany (znana rozprawa Pana Wójta i Plebana).
- • Portretował ludzi, oceniał stan państwa w *Figlikach*.
- • Był zwolennikiem reformacji – propagował w Polsce kalwinizm!
- • Zaprezentował model człowieka poczciwego – wzorzec epoki.
- • Ukazał wizję życia renesansowego, poglądy filozoficzne – epikurejskie i stoickie pojmowanie czasu, starości, śmierci.
- • Oprócz pochwały życia wiejskiego zaprezentował model wzorowej rodziny, sposób wychowywania dzieci, ujawnił sposób myślenia szlachcica polskiego tamtych lat.

ŁUKASZ GÓRNICKI

Twórca należy do ścisłego grona prekursorów polskiego renesansu. Wykształcił się we Włoszech i w ojczyźnie zaczął krzewić włoską i starożytną kulturę. Co najważniejsze: przetłumaczył na nasz język dzieło Baltazara Castiglione pt. *Dworzanin*. Powstał w ten sposób dialog dworzan w willi biskupa Maciejowskiego pod Krakowem – pt. *Dworzanin polski*. Wzór parnetyczny stanowiący jakby przeciwagę dla Rejowskiego wzorowego ziemianina.

Wzorowy dworzanin

- ma odpowiednie maniery (dworska etykieta!),
- włada językami obcymi,
- kształcił się poza granicami kraju (zna się na poezji i historii),
- dba o piękno swojej mowy,
- szczydzi się swym szlachectwem (dba o dobre imię),
- jest taktowny,
- pisze piękne listy,
- zna się na muzyce,
- jest dowcipny,
- jest zdrowy, pełen wdzięku, naturalny i zaprawiony w rzemiośle rycerskim.

Łukasz Górnicki

ANDRZEJ FRYCZ-MODRZEWSKI

Pierwszy polski publicysta. Był także renesansową osobowością: kształcił się w Krakowie, a jako podopieczny magnata i mecenasu Jana Łaskiego zjechał całą Europę. Osobiście znał Marcina Lutra. Zakupił i wyekspediował do Polski bibliotekę Erazma z Rotterdamu (oczywiście, w imieniu Łaskiego). A zatem – zetknął się z europejskim humanizmem i z zawieruchą sporów religijnych. Przemyslenia – w tym irenizm – starał się przeszcześcić na grunt polski.

CO OSIĄGNĄŁ:

- Wsławił się jako publicysta epoki – na skalę europejską.
- Propagował irenizm – ideę pokoju i zgody głoszoną przez Erazma z Rotterdamu.
- Stworzył projekt reformy Rzeczypospolitej, który zawarł w dziele *O poprawie Rzeczypospolitej*.

Dzieła:

O karze za mężobójstwo,
O poprawie Rzeczypospolitej.

Andrzej Frycz-Modrzewski

JAN KOCHANOWSKI

Jan Kochanowski

Ojciec polskiej literatury. Pisze po polsku, do tego poezję kunsztowną, o wysokim poziomie artystycznym. Jest najwybitniejszym poetą literatury staropolskiej.

- • Jest to pierwszy twórca polski, który zasługuje na miano umysłu renesansowego .
- • Był myślicielem – wykształcony, bywał w świecie, studiował historię i języki starożytne, wypracował swój system filozoficzny.
- • Był artystą – swoje myśli zawarł w utworach o przemyślanej kompozycji i niezwyklej urodzie języka, mówić będziemy o kunszcie, mistrzostwie słowa, misternej strukturze dzieł, o starożytnych gatunkach jak pieśń czy tren, o nawiązaniach do mitologii, o bogatym podłożu kulturowym dzieł. A zatem – pierwszy polski artysta i mistrz poezji.

KOCHANOWSKI DO LITERATURY I KULTURY NARODOWEJ WPROWADZIŁ:

- • **Wzór artysty** – samotnego, obdarzonego talentem, oddanego muzom, lecz niezrozumianego przez ludzi (model, podchwycony przez romantyków i modernistów, a zaczerpnięty od Horacego).
- • **Mit sielskiej arkadii i pochwałę życia wiejskiego.** Buduje i umacnia w polskiej świadomości mit dworu szlacheckiego jako polskiego domu „wsi spokojnej i wesołej”, święta sobótka świętojańskiej i obraz szlacheckiej lipy – drzewa rozslawionego dzięki fraszce.
- • **Ideal patriotyzmu.** W *Pieśniach* wzniosłym tonem poucza o nieśmiertelności patriotów (*A jeśli komu droga otwarta do nieba – tym, co służą ojczyźnie*); w *Odprawie posłów greckich* pod postacią Troi mówi o bólach Rzeczypospolitej, o postawach ludzi wobec ojczyzny.
- • **Kreuje filozoficzną wizję świata, Boga i miejsca człowieka we wszechświecie.**
 - Bóg postrzegany jest jako mistrz, wspaniały architekt świata i jego doskonałej harmonii,
 - świat jako niezwykła, misterna maszyna,
 - człowiek – jako wspaniałe dzieło Boga, ale także jako marionetka w Boskim ręku.Tę strukturę wyobrażoną przez Kochanowskiego warto zapamiętać – harmonijną, funkcjonującą według określonego ładu, dzieło wielkie jak najznakomitsza budowla. Wiara w doskonałość tego systemu zachwiała się w duszy poety tylko raz – po śmierci Urszulki.
- • **Zaprezentował wizję człowieka, ludzkiej kondycji i żywota ludzkiego.** Przedstawił kruchość istnienia, ale był piewcą życia – nakazywał, by cieszyć się urokami życia, kochać, ucztować, po epikurejsku chwycić dzień. Jednakże – jak nakazywał Horacy – z umiarem, pielęgnując ideę złotośrodku. A także – jak chcieli stoicy – bez zbytniego ulegania namiętnościom. „Ludzkie przygody – ludzkie noś” radzi poeta, choć sam nie umiał obojętnie znieść tragedii. To człowiek jednak jest – według renesansowej wizji – panem swojego losu.
- • **Wprowadził do literatury bohatera dziecięcego,** czyniąc Urszulkę bohaterką *Trenów*, a swój ojcowski ból głównym tematem cyklu – także po raz pierwszy w polskiej literaturze.
- • **Wprowadził do literatury tragedię nowożytną, pieśń,** która zapoczątkowała rozwój polskiej lyryki, **tren,** a także doskonałe tłumaczenia biblijnych **psalmów.**
- • **Wprowadził do literatury polskiej ideały i tradycje antyku** – poprzez tłumaczenia, wątki tematyczne i propagowaną filozofię.
- • **Ujął w ramy tragedii starożytny mit o wojnie trojańskiej,** lecz zarazem użył wielkiej metafory, alegorii, by wypowiedzieć się w sprawach ojczyzny.

Dzieła Jana Kochanowskiego

- *Odprawa posłów greckich* (tragedia utrzymana w konwencji klasycznej)
- *Fraszki* – około 300 krótkich utworów
- *Pieśni* (*Pieśń świętojańska o Sobótce* oraz *Księgi pierwsze* i *Księgi wtóre* po 25 utworów)
- *Treny* (19 utworów tworzących cały cykl)
- *Psalm* (tłumaczenie *Psalterza Dawidowego*)

JAN KOCHANOWSKI – BIOGRAFIA

EDUKACJA

Urodził się prawdopodobnie w **1530** roku w Sycynie niedaleko Radomia. Był synem Piotra Kochanowskiego i Anny z Białaczowskich. Wychowywał się w średniozamożnej rodzinie szlacheckiej (ojciec był właścicielem pięciu wsi, sędzią sandomierskim) wśród liczego rodzeństwa (6 braci i 5 sióstr).

OKRES DWORSKI

Początkowo uczył się w domu, ale w wieku 14 lat (1544r.) rozpoczął studia na Akademii Krakowskiej, następnie w Królewcu i w Padwie (1552 – 1555). Zwiedził też Neapol (1555) ze słynnymi grotami, w których miała przebywać legendarna przepowiadająca przyszłość starożytna wieszczka Sybilla, i Rzym. W 1558r. wyruszył w podróż do Marsylii i Paryża. W 1559r. przez Niemcy wrócił do kraju. Wnikliwie poznał kulturę renesansowej Europy, zetknął się z reformacją.

Od lat 60. XVI w. rozpoczyna się w życiu Kochanowskiego trwający ok. 10 lat **okres dworski**. Poeta przebywał na dworach Filipa Padniewskiego (podkanclerzego koronnego i późniejszego biskupa krakowskiego), Jana Firleja (marszałka wielkiego koronnego) i Piotra Myszkowskiego (biskupa płockiego, krakowskiego). Dzięki znajomości z tym ostatnim Kochanowski był związany z dworem króla Zygmunta Augusta, gdzie awansował do rangi Sekretarza Jego Królewskiej Mości. Okres dworski w życiu Kochanowskiego to czas przyjaźni, m.in. z Łukaszem Górnickim, poznawania kulisów wielkiej polityki, zetknięcia z licznymi osobistościami swoich czasów, ale także czas, kiedy drukiem zostały wydane pierwsze utwory poety. W okresie dworskim powstała większość fraszek oraz pieśni, a także tragedia *Odprawa posłów greckich*.

Dzięki poparciu biskupa Myszkowskiego i niższym święceniom kapłańskim Kochanowski w 1564 r. otrzymał probostwo poznańskie, a w roku 1566 – parafię w Zwoleniu. W roku 1567 wziął udział w wyprawie wojennej przeciwko Moskwie. Znużony życiem światowca, Kochanowski zrezygnował z życia dworskiego, zdecydował o nieprzyjmowaniu wyższych święceń kapłańskich i postanowił osiedlić się w Czarnolesie – majątku, który otrzymał w spadku po zmarłym ojcu. W 1574r. podjął decyzję o rezygnacji z dóbr i tytułów kościelnych. W roku 1575r. ożenił się z Dorotą Podlodowską.

OKRES CZARNOLESKI

Między rokiem 1575 – 1578 rodzina Kochanowskich wiodła spokojne i szczęśliwe życie. Na świat przyszły dwie córki – Urszula i Hanna (później urodziły się jeszcze 4). Poeta w tym czasie dokonał m.in. przekładu 150 psalmów biblijnych wydanych drukiem w 1579 r. jako *Psalterz Dawidów*. W **okresie czarnoleskim** powstały także kolejne fraszki, pieśni, w tym *Pieśń świętojańska o Sobótce*. Od 1577 r. harmonię życia ziemiańskiego zaczęły zakłócać kolejne nieszczęścia – śmierć brata Kochanowskiego – Kaspra (1577 r.), śmierć ukochanej córeczki Urszulki (koniec 1578 r. lub początek 1579 r.). Po śmierci dziecka Kochanowski napisał cykl *Trenów*, będących wyrazem cierpienia i bólu ojca. Ok. 1580 r. zmarła druga z córek poety z Czarnolasu – Hanna.

Pod koniec życia Kochanowski zdecydował się na powrót do świata polityki, na dwór królewski Stefana Batorego. W 1584 r. podjął decyzję o wyjeździe do Lublina. Podróż przerwała mu nagła śmierć spowodowana atakiem serca. Już po śmierci poety urodził się jego pierwszy syn, który nie przeżył okresu niemowlęctwa.

TEMATYKA UTWORÓW

- • Problematyka filozoficzna (dotycząca natury ludzkiej, harmonii, świata, miejsca człowieka we wszechświecie, stosunku do Boga, śmierci, spraw życia, recept na prawe życie) – w *Pieśniach*, *Fraszkach*, *Trenach*, poematach.
- • Temat patriotyczny – w *Pieśniach*, *Odprawie posłów greckich*, we *Fraszkach*.
- • Tematyka moralna – (pochwała dobrej sławy, umiaru, prawości) – w *Pieśniach*.
- • Temat wsi i życia wiejskiego – w *Pieśni świętojańskiej o sobótce*.
- • Pochwała natury i piękna świata, afirmacja świata – *Pieśni*.
- • Natura ludzka (przywary, obyczaje, postawy) – *Fraszki*.
- • Sztuka, poezja, artysta (kult artysty i nieśmiertelnej sławy jak u Horacego) – *Pieśni*.
- • Ból ojcowski po stracie dziecka – *Treny*.
- • Tematy starożytne i mitologiczne – *Odprawa posłów greckich*, *Satyr...*

PIOTR SKARGA

Piotr Skarga

Ksiądz – jezuita na dworze Jagiellonów, przez tradycję polską uznany za kapłana-patriotę i proroka nie-szczęść ojczyzny. Pprzeszedł do historii niemal jako prorok – bowiem profetyczną wartość przypisano jego *Kazaniom sejmowym*. Był zwolennikiem silnej władzy królewskiej, występował więc przeciw szlacheckiemu rozpasaniu i wzrastającym przywilejom. Poglądy swoje ujawniał w kazaniach otwierających sejm, pełnych emocji, bogatych w metafory, będących wzorem retoryki. W uniesieniu przemawiał do współziomków, by myśleli o kraju, wyzbyli się słynnych chorób, jak kłótniwość, chciwość, obojętność... Takim malował go Matejko. Takiego Skargę przypominano, gdy ojczyzna popadła w niewolę, i wtedy głos jego wydał się prorocstwem.

DOKONANIA SKARGI

- Nazwał wady społeczeństwa polskiego – określił je jako *sześć chorób Rzeczypospolitej*.
- Głosił wizję upadku ojczyzny, jeśli Polacy nie zrewidują swoich postaw.
- Wprowadził do literatury alegoryczne ujęcia – np. ojczyzny jako matki oraz ojczyzny jako tonącego okrętu, a społeczeństwa jako pasażerów.

„KAZANIA SEJMOWE” KSIĘDZA SKARGI

GATUNEK: KAZANIE

Jest to rodzaj religijnego przemówienia głoszonego przez kapłana podczas mszy, stałych lub okolicznościowych świąt liturgicznych. W przypadku księdza Skargi *Kazania*... stały się utworami literackimi, lecz spełniają także wszelkie wymogi prawidłowego przemówienia: mają obrazowe, docierające do świadomości odbiorcy przykłady, zawierają liczne apostrofy i taki dobór argumentów, które przekonują słuchacza do głoszonych prawd.

CZEMU „KAZANIA SEJMOWE”?

Bo zwyczaj staropolski nakazywał, by obrady sejmu rozpoczynały się od mszy, na której kapłan królewski wygłaszał kazanie, a od 1588 roku nadwornym kaznodzieją był właśnie Piotr Skarga. Przyszło mu więc głosić słowo boże w czasach gorących politycznie, gdy król pragnął wzmocnić władzę królewską, a szlachta pogłębiać wolność szlachecką. Skarga jako stronnik króla występował zatem przeciw samowoli szlacheckiej, przywaciu i zrywaniu sejmów.

ISTOTA PRZEŚLANIA

Jezuita Piotr Skarga pozostawił około 200 kazań. Spośród nich najważniejsze wydają się *Kazania sejmowe*. To one zawierają najwięcej przestróg i nawoływań o miłość do kraju, o rozsądek, przestróg przed anarchią i rozpadem Rzeczypospolitej!!! To tu Skarga używał obrazowych porównań i całe serce wkładał, by przekonać swoich słuchaczy o potrzebie dbania o ojczyznę jak o własną matkę. Istotą przesłania Skargi jest taka oto diagnoza: na sześć chorób zapadła Rzeczpospolita.

Jan Matejko – *Kazanie Piotra Skargi*

Sześć chorób Rzeczypospolitej według księdza Skargi:

- obojętność wobec ojczyzny i prywatna,
- kłótniwość narodu,
- niereligijność i herezje,
- słaba władza królewska,
- złe prawo,
- grzechy i złość jawna – porzucenie chrześcijańskich wartości, w tym miłości bliźniego.

KAZANIE Z ALEGORIĄ

- Słynne jest *kazanie wtóre*, które te choroby wylicza, a Rzeczypospolitą porównuje do matki rodzonej. W tym samym kazaniu porównuje kraj do tonącego okrętu – a gdy okręt tonie *głupi tłumoczeki swoje i skrzynie swoje opatruje i na nich leży*.
- Obraz tonącego okrętu czy chorej matki – ojczyzny stały się narodowymi alegoriami. Przywołują go Ignacy Krasicki, Juliusz Słowacki, Henryk Sienkiewicz.
- W sumie *Kazań sejmowych* powstało osiem, a w ostatnim pada na Polskę wyrok upadku, który spotka kraj, jeśli się nie opamięta i nie poprawi.

SZYMON SZYMONOWIC

Zapisał się w literaturze naszej jako twórca sielanek. Jest to więc jeszcze jeden głos o wsi, jeszcze jeden twórca budujący mit wiejskiej arkadii. Uwaga jednak! Oprócz sielanek sławiących żywot wiejski napisał też realistyczne – między innymi *Żeńcy*. Tam zawarł obraz odwrotny – nie radości, lecz trudu pracy, nie wzajemnej przyjaźni, lecz okrucieństwa dozorczy.

Utwór jest przykładem **antysielanki** – inaczej sielanki niekonwencjonalnej. Trud pracy, okrucieństwo dozorczy, konflikt społeczny ostro zgrzytają w schemacie sielanki – i przez to stają się bardziej czytelne. Elementy sielankowe: pieśń o słoneczku, marzenie o sprawiedliwości, wizja szczęśliwej czeladki – stanowią tło dla życiowej prawdy.

A JAKA BYŁA KONWENCJONALNA SIELANKA?

Od czasów starożytnych, od samego Teokryta – były to utwory o życiu wsi, przedstawiające wiejską egzystencję (praca, rozrywki, uczucia) w nader jasnym świetle – jako pełną uroków, radosną itd. Jest to obraz wyidealizowany, bo pomija całkowicie ciemne strony zagadnienia. Jeśli żniwiarze pracują – to śpiewają radośnie, bez kropli potu – bo ta zepsułaby sielankowy obraz. Wszyscy szczęśliwi i zgodni na łonie natury, a słoneczko ochoczo im przyświeca.

Szymon Szymonowic

MIKOŁAJ SĘP-SZARZYŃSKI

Poeta późnego renesansu, już przeczuwający nadejście baroku, był postacią otoczoną atmosferą choroby, samotności i szybkiej śmierci. Pozostawił zbiór sonetów, które pisał tak, jak przed nim czynili to wielcy: Szekspir czy Petrarca. Jego wypowiedź należy do filozoficznych:

- o życiu i śmierci,
- o nietrwałej miłości do dóbr ziemskich,
- o rozdarciu wewnętrznym człowieka i o walce, jaką wciąż wiedzie człowiek z szatanem.

Sęp-Szarzyński ukazuje kruchość i marność życia i jego spraw – a zarazem ujawnia niezwykłą tęsknotę za tym życiem.

Postrzega człowieka jako rozdwojoną istotę, targaną sprzecznościami, która pociechy może szukać tylko w Bogu. Pokazuje potęgę sił wyższych – a zarazem wierzy w zwycięstwo człowieka.

DZIEŁO:

- Zbiór sonetów: *Rytmy abo wiersze polskie*

CO OSIĄGNAŁ

- należy do poetów przełomu: pielęgnuje jeszcze ideały renesansu, ale wprowadza już ideologię, poetykę i atmosferę baroku.
 - idee renesansowe – tęsknota za życiem, wiara w potęgę woli człowieka,
 - idee barokowe – motyw vanitas – marność, przemijalność, kruchości istnienia, znikomości człowieka;
- przeciwstawia wartości ziemskie boskim, miłość zwykłą – miłości do Boga, wprowadza topos przemijalności, kruchości istnienia;
- wprowadza motyw poety „rozdwojonego w sobie” – targanego sprzecznościami, niespokojnego i zagubionego pośród tajemnic egzystencji.

Tematyka poezji Sępa-Szarzyńskiego:

- Relacja człowiek – Bóg.
- Śmierć – wyzwolenie od życia.
- Życie ludzkie – walką.
- Wartości prawdziwe i złudne.

LEKTURY POLSKIEGO RENESANSU

Uwaga

W *Krótkiej rozprawie...* obserwujemy problematykę polityczną, religijną, obyczajową oraz społeczną. Rej zajmuje się aktualnymi problemami Rzeczypospolitej. Dzięki krytyce hazardu, obżarstwa, przesady w strojach rozruttnej szlachty, zarzutowi wobec kleru, iż zaniedbuje obowiązki – a na „ołtarzu jajca liczą” – poznajemy realia Polski XVI wieku.

Zarzut Reja:

Szlachcic jest:

- rozruttny
- przekupny
- łakomy
- próżny
- wygodny
- leniwy

Chłop jest:

- wyzyskiwany przez obie warstwy
- biedny
- wystraszony

Duchowny jest:

- interesowny
- chciwy
- nieobowiązkowy
- leniwy

Magia liczb

W *Żywocie...* można zauważyć zamilowanie Reja do magii liczb. Szczególnie uprzywilejowana jest liczba cztery. Cztery są płyny w człowieku i cztery typy ludzi: sangwinik (krew), flegmatyk (flegma), choleryk (żółć) i melancholik (żółć czarna), cztery wiatry, cztery żywioły (ogień, woda, powietrze i ziemia), cztery strony świata, cztery pory roku i cztery epoki życia człowieka: dzieciństwo, młodość, wiek dojrzały i starość – taką prawidłowość zauważa Rej.

MIKOŁAJ REJ

„KRÓTKA ROZPRAWA MIĘDZY TRZEMA OSOBAMI, PANEM, WÓJTEM A PLEBANEM”

Gatunek: dialog udramatyzowany – to znaczy, że jesteśmy świadkami sceny – dysputy osób rozgrywającej się w jakiejś sytuacji, jakby to był „mały” dramat.

CO SIĘ DZIEJE:

Dyskutują tu przedstawiciele trzech stanów: kleru (Pleban), szlachty (Pan) i chłopów (Wójt). Wzajemnie wytykają sobie wady, przez co otrzymujemy ciętą charakterystykę i krytykę szesnastowiecznego społeczeństwa, dokładniej: satyrę na szlachtę i księży, bowiem najbardziej pokrzywdzony i uciskany jest chłop.

O CO CHODZI?

- Jest to krytyka nie tylko poszczególnych stanów społecznych, lecz także organizacji państwa, sądownictwa, starostw, sejmów, wojskowości.
- Dzięki bogactwu scen obyczajowych, pomysłów, żywiołowej, potocznej mowy – dla nas, późniejszych odbiorców – jest też świetnym obrazem dawnej Polski, informacją o jej obyczajach, panujących stosunkach i języku.
- Ocena szlachty: hazard, zbytki, prywatność, rozruttność, sobiepaństwo, obojętność wobec ojczyzny i urzędów, które sprawują.
- Ocena kleru: chciwość, zaniedbanie obowiązków duszpasterskich, świecki, bogaty tryb życia, zepsucie i rozprężenie instytucji Kościoła.

„ŻYWIOT CZŁOWIEKA POĆCIWEGO”

DLACZEGO TO WAŻNY TEKST?

- To utwór parenetyczny, czyli pouczający, kreujący wzór godny naśladowania. Rej konstruuje ważny model życia – wzór ziemianina. Poucza jak wychowywać młodzież szlachecką, jak żyć i gospodarować już w wieku dojrzałym – jak być poczciwym człowiekiem – czyli wzorowym szlachcicem. Wyjaśniając swoim odbiorcom, czym jest szlachectwo, twierdzi, że nie jest to tylko wyróżnienie i powód do chwały, lecz przede wszystkim obowiązek, który nakłada na człowieka herb, i powinność wobec ojczyzny.
- Rej posługuje się także **antyprzykładami**, włączając w utwór scenki negatywne – wysmiewa naśladowców obcej mody, pretensjonalność i snobizm szlachciców zapatrzonych na inne kraje.
- Rej nie stroni od analizowania wielu kwestii ważnych w życiu człowieka, takich jak dobór małżonków, praca i rozrywki, obowiązki obywatelskie. Poznajemy dzięki temu Polskę szesnastowieczną – życie dworu, obyczaje, mentalność.
- Jest *Żywot człowieka poczciwego* **wielką pochwałą wsi** i życia wiejskiego, korzystania z dóbr natury, bez nacisku na zbytnią uczoność ziemianina – raczej na jego rozagę, umiar, umiejętność czerpania z życia radości.

JAK ŻYĆ SZCZĘŚLIWIE?

- Mikołaj Rej proponuje poczciwemu szlachcicowi spokojny tryb życia w posiadłości wiejskiej, korzystanie z wszelkich dóbr, jakie przynoszą kolejne pory roku, a to opisuje z lubością zbiór owoców jesienią, a to rybołówstwo i zimowe polowania. A to wiosną prace w ogrodzie... Dzieło ma wymiar filozoficzny.

O KOMPOZYCJI

Dzieło składa się z trzech ksiąg.

- Pierwsza dotyczy spraw wychowawczych.
- Druga wieku dojrzałego – tzn. ożenku, obowiązków obywatelskich, zajęć i rozrywek w poszczególnych porach roku.
- Trzecia omawia starość i pogodną wizję pożegnania się ze światem.

Liczne scenki rodzajowe, anegdoty, pouczenia powodują, że mamy do czynienia z panoramą ówczesnego życia szlachty ziemiańskiej. Dzieło Reja prezentuje też w całej krasie styl tego pisarza: barwny, pełen zdrobnień, pytań retorycznych, wyliczeń, powtórzeń i przytoczeń cudzych wypowiedzi.

FILOZOFIA REJA

Żywot człowieka poćwiwego ma **wymowę filozoficzną**, Rej opisuje cztery okresy życia ludzkiego, tak jak są cztery pory roku, cztery żywioły i cztery płyny w człowieku. W życiu w zgodzie z prawem natury widzi szczęście człowieka i uspokojenie lęków przed śmiercią i przyjmowanie jej jako naturalnej kolei rzeczy. Poczciwy ziemianin wie, że pogodne życie: nie boi się starości ani śmierci.

- Łatwo odnaleźć tu elementy **filozofii stoickiej**, bo wśród haseł Reja funkcjonują: spokój, umiar, cnotliwe życie zgodne z naturą i rozumem, rozplanowane, bez zbytnich namiętności.
- Prócz stoicyzmu widać **echa epikureizmu**. Nie zakazuje on pełnego korzystania z dóbr natury i wsi, namawia do czerpania z rozrywek, ukazuje, jak wielką przyjemnością jest życie zapobiegliwego, gospodarnego człowieka poczciwego.

JAN KOCHANOWSKI

„FRASZKI”

Aby zrozumieć znaczenie fraszek Kochanowskiego, warto potraktować je całościowo, nie jako zbiór odrębnych utworów – bo jako całość oddają pięknie wizję świata, światopogląd i humanistyczny sposób myślenia poety. Są także ilustracją Polski szesnastowiecznej – jej obyczajowości, humoru, refleksji humanistycznej.

Fraszki wydają się jednym z głównych osiągnięć Jana Kochanowskiego i między innymi one sprawiły, że spełniło się marzenie poety zapisane we fraszce *Ku Muzom*:

*Proszę, niech ze mną za raz me rymy nie giną;
Ale kiedy ja umrę, ony niechaj słyną!*

PRZESŁANIE I TEMATY

We fraszkach Kochanowski zawarł:

- satyrę na obyczaje panujące na dworach (*Do Mikołaja Firleja, O doktorze Hiszpanie, O kapelanie*);
- kpinę z ludzkich wad – z dewocji (*Na nabożną*), chciwości (*O kaznodziei*);
- refleksję filozoficzną:
 - życie ludzkie jest ulotne – wszystko to fraszki: moc, pieniądze, sława,
 - ludzie to laleczki, marionetki w rękach Boga,
 - Bóg to wielki stwórca, reżyser świata,
 - warto korzystać z życia w myśl epikurejskiego hasła *carpe diem*,
 - Bóg to dobry ojciec, nie surowy sędzia,
 - świat nie jest doskonały – smutki przeplatają się z radościami.

„PIEŚNI”

Uważane za początek polskiej liryki. W pełni wyrażają filozofię Kochanowskiego jako renesansowego myśliciela.

Poeta ujął je w:

- *Księgi pierwsze* – 25 pieśni
- *Księgi wtóre* – 25 pieśni
- *Pieśń świętojańska o sobótce* – 12 pieśni

PODZIAŁ ZE WZGLĘDU NA TEMAT:

- towarzyskie, inaczej biesiadne, (*Miło szaleć, kiedy czas po temu...*)
- pieśni miłosne (*Ty spisz, a ja sam na dworze...*)
- pieśni refleksyjne (*Serce roście, patrząc na te czasy...*);
- pieśni patriotyczne (*Pieśń o spustoszeniu Podola*)
- pieśni będące pochwałą wsi (*Pieśń świętojańska o sobótce*).

Problematyka pieśni krąży wokół zagadnień, takich jak przemijalność, krótkotrwałość życia, cnota, rozum, patriotyzm, nieśmiertelność poezji, afirmacja świata, natury i życia, miłości.

Recepta

Należy w życiu swoim – według filozofii epikurejczyków – używać życia i poznać jego rozkosze, dążyć do szczęścia i chwycić dzień, bo wszystko przemija. Lecz należy także – według nauki stoików – zachować spokój i umiar, męstwo i cnotę, dobrą sławę, bo najwyższe szczęście człowieka wcale nie tkwi w zaszczytach ani w bogactwie, lecz w umiejętności zachowania równowagi duchowej. Trzeba pogodzić się z losem, z dziwnością świata.

Wymowa

- próba zdefiniowania, czym jest życie szczęśliwe,
- wizja Boga,
- obraz piękna natury,
- zachwyt światem jako dziełem Boskim,
- miłość ojczyzny,
- poezja i poeta.

Fraszka (drobiazg, żart, figiel) – jest to krótki utwór wierszowany, o różnorodnej tematyce, często żartobliwej.

Fraszka może być pisana

- „na coś” (np. *Na lipę*)
- „do czegoś” (*Do gór i lasów*)
- „o czymś” (*O doktorze Hiszpanie*)

Podział ze względu na budowę:

- opisowo-ilustracyjne (ilustrują dany temat);
- wyznaniowo-liryczne (zwykle pisane w pierwszej osobie, ujawniające uczucia podmiotu mówiącego);
- dramatyzowane (dialogi, przypominające scenki teatralne).

Pieśń to gatunek starożytny, pochodzący z antyku, silnie związany z muzyką i początkowo wykonywany wraz z nią. Pierwszym twórcą pieśni i wzorem dla Jana z Czarnolasu był Horacy – dlatego niektóre pieśni Kochanowskiego są przekładami albo luźnymi parafrazami carmin rzymskiego poety

Renesansowe utwory o wsi

• To wizje sielankowe – chwalcące życie na wsi, prezentujące sielankowe obrzędy i radości płynące ze współistnienia z naturą. Do takich należy Kochanowskiego *Pieśń świętojańska o sobótce* i wiele sielank Szymbonowica, a także *Żywot człowieka poczciwego* Reja.

• Wizje realistyczne prezentujące konflikty społeczne na wsi, trud pracy rolników, niesprawiedliwość, a nawet okrucieństwo dozorców – też są. Przykład podstawowy to *Żericy* Szymona Szymbonowica, ale można też przywołać *Krótką rozprawę między trzema osobami Panem, Wójtem a Plebanem* Mikołaja Reja.

Treny Jana Kochanowskiego uznawane są za najdojrzalsze dzieło poety. Należy patrzeć na nie jako na całość – ma bowiem przemyślaną kompozycję. Jest to cykl 19 utworów żałobnych poświęconych zmarłej córce poety.

Tren – to gatunek żałobny (funeralny) poświęcony zwykle zmarłemu wodzowi czy ważnemu mężowi stanu. Tu – zostały napisane w hołdzie i bólu po stracie ukochanego dziecka – Urszulki. Klasyczny tren miał swoją wewnętrzną logikę: zaczynał się od pochwały cnót zmarłego, potem pokazywano ogrom straty, demonstrowano swój żal – Kochanowski rozłożył te prawidłowości na całość cyklu.

Klasyczny tren miał swoją wewnętrzną logikę:

- zaczynał się od pochwały cnót zmarłego,
- potem pokazywano ogrom straty, demonstrowano swój żal
- by w końcu zamieścić pocieszenie i pocieszenie.

„TRENY”

- Zbiór trenów traktujemy jako jedno wielkie dzieło, bowiem ich kolejność i układ nie są przypadkowe. Tren to gatunek żałobny (funeralny) poświęcony zwykle zmarłemu wodzowi czy ważnemu mężowi stanu. Tu – zostały napisane w hołdzie i bólu po stracie ukochanego dziecka – Urszulki. A jednak cykl posiada dwoje bohaterów. Pierwszym jest Urszulka – jej portret i wspomnienie o niej. Drugim – sam ojciec i jego rozpacz – tu utwór staje się wyrazem wielkiego bólu ojcowskiego i jego refleksji filozoficznej.
- Filozofia renesansu wydaje się jasna, optymistyczna, pełna spokoju i harmonii. I taką była – w przypadku Kochanowskiego – do czasu wielkiej, osobistej tragedii. Śmierć córki „uczyniła pustki” nie tylko w domu poety – także w jego duszy, w jego uporządkowanym świecie wartości. Krach musiał być potężny, skoro Kochanowski czuje się „ze stopni ostatnich zrzucony”, posuwa się nawet do zwątpienia w życie przyszłe. Kryzys mija, przychodzi uspokojenie zwięźczone maksymą: „Ludzkie przygody ludzkie noś” (znoś po ludzku). Mimo to – pęknięcie na gładkiej, renesansowej filozofii, zapowiada lęk, obawy i rozterki epoki następnej – baroku. Treść filozoficzna jest w trenach misternie zgrana z kompozycją.
- Cały ten porządek został rozpisany na cykl dziewiętnastu trenów. Pierwsze są bardziej opisowe, poeta przywołuje obraz córeczki, jej talent, jej rzeczy i wygląd. Obserwujemy narastanie opisywanego cierpienia, które apogeum przyjmuje w *Trenie IX* i *X*. Tu następuje punkt tragicznego załamania i niemal buntu przeciw Bogu. Po tym przesileniu powoli nadchodzi uspokojenie. Pocieszenie i powrót do Boga przynosi *Sen (Tren XIX)*. We śnie przychodzi do poety matka z Urszulką na rękę.

Jan Matejko, *Jan Kochanowski nad zwłokami Urszulki*

WAŻNA PRZESTRZEŃ – SZLACHECKI DWÓR

Dwór to centrum małego świata. Przy nim wieś, kościół obowiązkowo murowany, młyn przy wsi, folwark, browar, karczma, ogród, pastewnik, dookoła lasy... Nieopodal rzeka, a przy niej skład, by móc handlować zbożem. Bowiem popyt na zboże w Europie wieku XVI to tajemnica szlacheckiej zamożności.

SIELANKOWY MODEL ŻYCIA

Dobrze tu. W izbie ciepło, na zewnątrz pięknie. Przyjazna natura zaprasza na swoje łono, obdarza gospodarzy dobrami. Przyjazna lipa czarnoleska zaprasza do swojego cienia. Zboża zapewniają obfitość, praca w polu, obrządki i święta według kalendarza – to gwarantuje porządek istnienia, ład moralny. W centrum dobry gospodarz, wokół czeladka – żona gospodarna, dzieci radosne, służba zadowolona. Po prostu – idylla. Arkadia.

Program: bądź szczęśliwym ziemianinem – jest odpowiedzią na ideologię średniowiecza, raj może być na ziemi...

STYL ARCHITEKTURY

Dwór, dworek to siedziba szlachecka we własnych włościach – podmiejska lub wiejska. Znaki szczególne – pobielane ściany, ganek, kolumnienki przy ganku. Ganek obowiązkowo z portykiem i z parzystą liczbą kolumn, nad gankiem balkon albo facjata. Wysoki dach. Bryła dworku jest zwarta, symetryczna, pobudowana na planie prostokąta. Okna w długiej ścianie, obok siedziby obowiązkowo drzewa: lipa, wiąza, dęby. Dwór szlachecki jest niski, drewniany – murowane dwory zaczęły się tak naprawdę dopiero w XVII wieku. Drzwi wejściowe szerokie, ozdobne.

KTO TU MIESZKA? – IDEAL ZIEMIANINA

Człowiek poczciwy – to określenie Mikołaja Reja. Portretuje wzór ziemianina – pana dworu szlacheckiego. Zarządza on swoją siedzibą, powinien być dobrym ojcem rodziny i operatywnym gospodarzem – jak sam Rej. Podążać za naturą, pracować, świę-

tować, korzystać z wypracowanych dóbr. Cieszyć się z owoców swojej pracy. Szczęśliwy ziemianin. Ale też obywatel Rzeczypospolitej. Ten, który ma prawo głosu i na wezwanie ojczyzny powinien stanąć do walki. Czuje się spadkobiercą starożytnych wojów.

Kobieta u boku ziemianina to doskonała gospodyni, pomaga mężowi w gospodarstwie, daje mu dziedziców. Kochanowski nazywa ją ozdobą, podporą i koroną:

*Swego męża ona
Głowy korona
(Pieśni)*

GDZIE JESTEŚMY?

W centrum życia społecznego szlacheckiej Polski. W gnieździe ojczystym – jak mówi Kochanowski. Dwór jest też centralnym punktem w swojej okolicy – stąd płynie wzór postaw i obyczajów. Szlachta dyktuje styl życia, jest ostoją rodzinnych wartości. To źródło podtrzymywania tradycji narodowej i katolickiej. Jak tu jest? Zajrzeć do wnętrza dworu można za sprawą Reja:

Ano izba ciepła, ano w kominie gore, ano potraweczek nadobnych nagotowano, ano grzaneczki w czaszy w rozkosznych piwie pływają (...). Działki (...) jako błazenkowie kuglują, żonka z panienkami szyje, też się z tobą rozmawia, pieczenia się wołowa dopieka, cietrzew w rosolku...

(*Żywot człowieka poćwięgo*)

KTO KREUJE MODEL?

Najwięksi pisarze, którzy sami mieszkają w dworach.

- Mikołaj Rej z Nagłowic (*Żywot człowieka poćwięgo*).
- Jan Kochanowski z Czarnolasu (*Pieśni, Fraszki, Pieśń świętojańska o sobótkce*).
- Szymon Szymonowicz – autor *Sielanek*, w tym *Żeńców*. Nie przypuszczał zapewne, że ten niekonwencjonalny utworek stanie się dla potomnych głosem realizmu i prawdy o cudownym życiu we dworze szlacheckim.

OPOZYCJA: PAŁACE MAGNACKIE

Szlachecki dwór jest przeciwieństwem życia magnackiego, miejskiego i zagranicznego. Magnat w pałacu to wielki pan – tu ideałem jest wykształcony dworzanin, zajmujący się dyplomacją, kulturą i flirtem, a nie hreczkosiejstwem. Miasto żyje handlem i rzemiosłem. Za granicą – inne mody, inne wyznania. Natomiast szlachcic czuje swój klimat tylko na zagrodzie – tu jest równy wojewodzie – czyli magnatowi.

CO TU SIĘ ROBI TAK NAPRAWDĘ?

Nie ma kołaczy bez pracy. Szczęśliwe życie ziemianina nie było cudowne – folwarki były małymi fabrykami zbóż, szlachcic stał się producentem. Kiedy Europa Zachodnia ruszyła w świat – zapotrzebowanie na produkty rolnicze wzrosło. Było komu sprzedawać – zboże szło jak woda. Za pieniądze z handlu kupowano zaś nowości ze świata – przyprawy, kawę. Dlatego szlachcic polski zajmował się właściwie przemysłem rolnym. Poza tym rybołówstwem, łowiectwem, hodowlą zwierząt. Dawało to solidną zarobkowość – aż do siedemnastowiecznych wojen.

WZORCE FILOZOFICZNE SZLACHTY

A oto starożytne: stoicyzm i epikureizm.

- Wyraźnie brzmią w pouczeniach Reja, który ze spokojem każe oczekiwać kolei losu, a z umiarem korzystać z dóbr świata i kochać życie. Więcej – Rej pisze wprost, by nie bać się śmierci – bo póki żyjesz, nie ma jej przecież – tu wyraźnie odwołuje się do epikurejczyków.
- Kochanowski dokonuje świetnego połączenia antycznych wartości z wiarą chrześcijańską – w pieśniach, we fraszkach znajdujemy syntezę pochwały Boga i dzieła Boskiego, życia, a przy tym apel *carpe diem* (chwytaj dzień) i stoicki postulat zachowania spokoju wobec kaprysów natury. Przy czym – z renesansową nutą humanizmu, dumy z człowieczeństwa – „Panie to moja praca, a zdarzenie Twoje” – pisze Kochanowski we fraszce *Na dom w Czarnolesie*.

ODPOWIEDZ NA PYTANIA

DLACZEGO EPOKĘ RENESANSU POLSKIEGO NAZWANO „ZŁOTYM WIEKIEM KULTURY POLSKIEJ”?

- Nazwa ta pasuje do renesansu polskiego, gdyż podobnie jak złoty wiek starożytności odrodzenie polskie obfitowało w wydarzenia w dziedzinie kultury i sztuki: zarówno na polu architektury, malarstwa, muzyki, jak i literatury.
- Warto zaznaczyć, że początek renesansu polskiego przypada na czasy panowania rodu Jagiellonów (początek epoki datuje się na rok 1450). Wraz z żoną króla Zygmunta Starego – Boną Sforzą (czyt. *Sforcą*) przybywa do Polski kultura Włoch. Wśród świty królowej znajdują się uczeni, muzycy, innowacje dotyczą nie tylko obyczajów, lecz nawet kuchni, bowiem Bona wprowadziła do nas „włoszczyznę” z Italii. Również w Polsce rozwinął się wówczas mecenat.
- Przyznać należy, że wiano królowej Bony także przyczyniło się do wzrostu potęgi kraju. Oczywiście epoka renesansu to rozwój polskojęzycznej literatury – epoka twórców, takich jak **Mikołaj Rej**, **Jan Kochanowski**, **Szymon Szymonowicz**.
- Polski renesans trwa do lat 30. XVII w. (1630), czyli również w czasie panowania królów: Walezego, Batorego i Zygmunta III Wazy, kiedy to epoka wojen i rozdarcia wewnętrznego zastąpi renesansowy ideał harmonii.
- Dojrzały renesans polski przypada na wiek XVI, a był to wiek względnego spokoju, dobrej koniunktury gospodarczej, rozwoju oświaty, tolerancji wobec innowierców. Rzeczypospolita XVI w. była potęgą, mocarstwem na mapie renesansowej Europy.

OKREŚL SYLWETKĘ TWÓRCZĄ MIKOŁAJA REJA.

- Niejednokrotnie mówi się o **Mikołaju Reju** jako o ojcu języka polskiego i autorze słynnych słów, iż „Polacy nie gęsi i swój język mają”.
- Jest faktem, że jest to twórca piszący po polsku i z pewnością jego dzieła tworzą podwaliny literatury polskiej.
- Niemniej nie jest to typowy twórca humanistyczny i nie można określić go mianem poeta doctus. Mikołaj Rej był typowym samoukiem, który w swoim życiu ma także porzucenie akademickiej szkoły średniej w Krakowie.
- Był innowiercą, człowiekiem niezwykle czynnym, później osiadł w ziemi chełmskiej, by wieść „pocziwy” żywot ziemianina.
- Pozostawił bogaty dorobek, pisał bowiem dużo i szybko, bez zbyteknie pieczołowitości, stąd jego sposób pisania można określić jako mało wypracowany, niezbyt wypielęgnowany.
- Urodził się w miasteczku Żórawno, nad Niestrem, niedaleko Żydaczowa w 1505 roku. Uczęszczał do szkół w Skalmierzu, Lwowie i Krakowie.
- Przebywał na dworze Andrzeja Tęczyńskiego, a w wieku lat 24 ożenił się i wziął za gospodarowanie. Założył miasteczko Oksze. Posiadał kilka wsi, okazał się przedsiębiorczym człowiekiem i brał czynny udział w życiu publicznym. Od roku 1531 mieszkał w swoim majątku w Nagłowicach.

JAKĄ OCENĘ SPOŁECZEŃSTWA ZAWARŁ W „KRÓTKIEJ ROZPRAWIE MIĘDZY TRZEMA OSOBAMI, PANEM, WÓJTEM A PLEBANEM” MIKOŁAJ REJ?

Krótką rozprawę... Reja jest dialogiem, który wiodą między sobą reprezentanci trzech stanów społecznych ówczesnej Rzeczypospolitej:

- szlachty (Pan),
- duchowieństwa (Pleban)
- chłopstwa (Wójt).

Rozmowa tych osób świadczy o trosce autora o sprawy kraju, z wypowiedzi „powiedaczy” przebija wyraźna krytyka nie tylko poszczególnych stanów społecznych, lecz także organizacji państwa, sądownictwa, starostw, sejmu, wojskowości.

Rej ostro krytykuje te stany, które mają wpływ na kształt i rządzą w Rzeczypospolitej.

- Szlachtę obwinia o hazard, zbytki, prywatę, rozrzutność, sobiepaństwo, obojętność wobec ojczyzny i urzędów, które sprawują.
- Z kolei przeciwko klerowi formułuje autor następujące zarzuty: chciwość, zaniedbanie obowiązków duszpasterskich, świecki,

bogaty tryb życia, zepsucie i rozprężenie instytucji Kościoła.

- Najmniej winny wobec ojczyzny, a za to najbardziej wykorzystany, okazuje się wójt, który podsumowuje dysputę słynną wypowiedzią:

*Książd pana wini, pan księdza,
A nam prostym zewsząd nędza...*

Krótką rozprawę... jest satyrą na stany rządzące Rzeczypospolitą. Dzięki bogactwu scen obyczajowych, pomysłów, żywości, potocznej mowy – dla nas, późniejszych odbiorców – jest też świetnym obrazem dawnej Polski, informacją o jej obyczajach, panujących stosunkach i języku.

- Szlachcic jest: rozrzutny, przekupny, łakomy, próżny, wygodny, leniwy.
- Duchowny jest: interesowny, chciwy, nieobowiązkowy, leniwy.
- Chłop jest: wyzyskiwany przez obie warstwy, biedny, wystraszony.

JAN KOCHANOWSKI JAKO TYPOWY HUMANISTA I POETA DOCTUS.

Jan Kochanowski nawet współczesnym ludziom mógłby zaimponować rozległością swoich zainteresowań i wykształceniem.

- Jest z pewnością najwybitniejszym twórcą epoki renesansu i tym właśnie różnił się od Mikołaja Reja, że dbał o kształt swojego stylu, o formę uprawianych gatunków i o artyzm języka, a także o wszechstronną wiedzę.
- Kochanowski studiował w Akademii Krakowskiej, w Królewcu, w Padwie, które to studia zadecydowały o erudycji poety.
- Nie były mu obce języki klasyczne: łacina, greka, hebrajski, studiował także epokę starożytną – jej literaturę, filozofię.
- Nawiązania do antyku w dorobku Kochanowskiego widać choćby w doborze uprawianych gatunków, poeta pisze pieśni, fraszki,

ki, dramat według reguł klasycznych, elegie. Nawiązanie to widać też w propagowaniu filozofii starożytnych, odwołaniu się do twórczości Horacego, podejmowaniu motywów z mitologii i literatury greckiej – takich jak np. wojna trojańska czy horacjański motyw poety jako indywidualności i wybrańca postawionego ponad tłumem.

- Zapisał się w historii literatury polskiej Kochanowski nie tylko jako poeta i dramaturg, lecz także jako tłumacz psalmów *Starożytnego Testamentu* – tzw. *Psalterza Dawidów*.
- O renesansowym obliczu jego twórczości świadczą także filozoficzne poglądy twórcy, który uznaje świat za wielką harmonię, znajduje wielkie wartości natury i wsi, wielbi człowieka, głosi epikureizm i stoicyzm.

JAKIE TEMATY PODEJMOWAŁ W SWOJEJ TWÓRCZOŚCI JAN KOCHANOWSKI?

Zakres tematyki, jaką porusza Kochanowski, jest naprawdę bogaty i wszechstronny:

- **problematyka filozoficzna** (dotycząca natury ludzkiej, harmonii, świata, miejsca człowieka we wszechświecie, stosunku do Boga, śmierci, spraw życia, recept na prawe życie) – w *Pieśniach*, *Fraszkiach*, *Trenach*, poematach,
- **temat patriotyczny** – w *Pieśniach*, w *Odprawie posłów greckich*, we *Fraszkiach*,

- **tematyka moralna** – (pochwała dobrej sławy, umiaru, prawości) – w *Pieśniach*,
- **temat wsi i życia wiejskiego** – w *Pieśni świętojańskiej o Sobótce*,
- **pochwała natury i piękna świata**, afirmacja świata – *Pieśni*,
- **natura ludzka** (przywary, obyczaje, postawy) – *Fraszki*,
- **sztuka, poezja, artysta** (kult artysty i nieśmiertelnej sławy jak u Horacego) – *Pieśni*,
- **ból ojcowski po stracie dziecka** – *Treny*,

WYMIENŲ UTWORY JANA KOCHANOWSKIEGO PODEJMUJĄCE PROBLEMATYKĘ PATRIOTYCZNĄ.

Ojczyzna, patriotyzm, sprawy kraju zajmowały w twórczości Jana Kochanowskiego bardzo ważne miejsce. Temat ten obecny jest nawet we fraszkach.

- We fraszce *Na sokalskie mogiły* poeta wyraża pogląd, iż śmierć za ojczyznę to najbardziej szczytna i mężna śmierć.
- Wśród pieśni patriotycznych najbardziej znana jest ***Pieśń V (O spustoszeniu Podola)*** nawiązująca do najazdu Tatarów na Podole. Adresatem utworu jest polska szlachta, którą Kochanowski gani za niestrzeżone granice, brak stałego wojska i dbanie o własne interesy, a nie dobro kraju. Liczy na to, że sugestywne obrazy, takie jak zrabowane majątki, spustoszona ziemia, gwałt na szlacheckich córkach, porwanie dzieci i kobiet do niewoli, przemówią do wyobraźni szlachty i wywołają chęć zemsty. Poeta ostrymi słowami woła do szlachty, jego zwroty są nacechowane emocjonalnie, używa rozkazników: *Polaku!, cny Lachu!, nie ustępuj kroku!, skujmy talerze, pieniądze gotujmy, dajmy!* Pieśń kończy się ostrzeżeniem:

*Ciesz mi ten rym: „Polak mądry po szkodzie”;
Lecz jeśli prawda i z tego nas zbudzie,
Nową przypowieść Polak sobie kupi,
Że i przed szkodą, i po szkodzie głupi.*

- Znana jest także inna pieśń o wymowie patriotycznej – ***Pieśń XII (Księgi wtóre)*** opiewająca cnotę i prawość człowieka, który swoje życie poświęca ojczyźnie. Takich ludzi – patriotów – nagradzać będzie także Bóg po śmierci. Słynny cytat z tej pieśni:

*A jeśli komu droga otwarta do nieba,
Tym, co służą ojczyźnie!*

- Mówiąc o patriotycznych utworach Kochanowskiego, nie można pominąć *Odprawy posłów greckich* – tragedii, której akcja rozgrywa się w starożytnej Troi, lecz problem jest aktualny również w czasach Kochanowskiego. Dylemat bohaterów dramatu: czy oddać Helenę posłom i uchronić ojczyznę od wojny, czy pozostawić ją w Troi według życzenia królewicza, a ojczyznę narazić na wojnę – staje się uniwersalnym problemem stawiania interesów prywatnych ponad sprawy kraju. Jeden z posłów wygłasza pełne gorzkiej prawdy słowa:

*O nierządne królestwo i zginięcia bliskie,
Gdzie ani prawa waży, ani sprawiedliwość
Ma miejsca, ale wszystko złotem kupić trzeba!*

Troja jest przecież alegorią Polski – trojański ustrój polityczny to tak naprawdę ustrój szesnastowiecznej Rzeczypospolitej, widać też podobieństwo Rady Królewskiej do sejmu i analogie w obradach poselskich.

OMÓW FRASZKI JANA KOCHANOWSKIEGO.

Kim jest człowiek, jakie jest jego miejsce w świecie? Również takie trudne problemy znajdujemy we fraszkach Jana Kochanowskiego. Są to problemy filozofa, humanisty poszukującego spokoju i prawdziwych wartości.

- Fraszka **O żywocie ludzkim** jest jakby chwilą zadumy nad ludzkim losem, nad niepewnością i ulotnością ziemskich wartości, takich jak: „zakość, moc, pieniądze, sława”. Wszystko, co myślimy i co czynimy – to „fraszki”. Ludzi poeta obrazowo porównuje do teatralnych kukiełek, laleczek, które po przedstawieniu wędrują do worka – choć wydaje się im, że są sprawcami wszystkich dzieł. Bóg w świetle fraszek jest Wielkim Budowniczym i Architektem, lecz także Reżyserem śmiejącym się z teatru świata, widzem, obojętnym na sprawy doczesne.

- „Wielka Myśli” – zwraca się Kochanowski do Boga w drugiej fraszce pt. **O żywocie ludzkim**. W tym utworze ludzie to z kolei dzieci przypisujące wagę rzeczom i wydarzeniom zgoła nieważnym w boskim systemie wartości.

- **Na lipę** – jak na humanistę przystało – Kochanowski chwali tu przyrodę, a właściwie jej najsłynniejszy w polskiej kulturze element – lipę. Drzewo to jest przyjacielem ptaków (daje im schronienie), owadów (pszczoły mogą zbierać nektar z jej kwiatów), gości i domowników (zapewnia im chłód w upalny dzień) oraz poety (jest źródłem natchnienia).

- **Na zdrowie** – bez zdrowia nic człowiekowi po bogactwach, ale wartość zdrowia człowiek docenia dopiero w chorobie.

- **Do gór i lasów** – ta fraszka mogłaby być świetnym podsumowaniem życia i twórczości Jana Kochanowskiego. Pisze w niej poeta o wartościach życiowych i o przemijaniu z perspektywy człowie-

ka, który dobrze poznał uroki i smutki życia. Liczne podróże, życie dworskie i ziemiańskie nie zmieniły jego epikurejskiego podejścia do świata – trzeba wykorzystywać każdą cenną chwilę i cieszyć się z każdego doświadczenia:

*Dalej co będzie? Srebrne w głowie nici,
A ja z tym trzymam, kto co w czas uchwyci.*

- **Na dom w Czarnolesie** – to hołd poety humanisty wobec Boga – Stwórcy świata i podziękowanie za wszystkie dary, które otrzymuje człowiek:

*Panie! To moja praca, a zdarzenie Twoje;
Raczej błogosławieństwo dać do końca swoje!*

Poeta, choć składa Bogu hołd, nie pomija pierwiastka ludzkiego, wkładu człowieka w otaczający go świat.

- Wydaje się, że rola fraszek była również niebagatelna w mniemaniu samego poety. Pisał bowiem **Do fraszek** – a w jednej z nich przyznaje, iż są zwierciadłem jego tajemnic, odczuć, losów, mimo że są to informacje ukryte i niełatwe do odczytania.

*Fraszki nieprzeplacone, wdzięczne fraszki moje
w które ja wszystkie kładę tajemnice moje
bądź laskawie Fortuna ze mną postępuje,
bądź inaczej, czego snadź więcej się znajduje.*

- Fraszki wydają się jednym z głównych osiągnięć Jana Kochanowskiego i między innymi one sprawiły, że spełniło się marzenie poety zapisane we fraszce **Ku Muzom**:

*Proszę, niech ze mną za raz me rymy nie giną,
Ale kiedy ja umrę, one niechaj słyną!*

- Podobnym hołdem, utworem głęboko religijnym jest **Modlitwa o deszcz** kreująca Boga jako „wszego dobrego dawcę i szafarza wiecznego”.

JAKĄ FILOZOFIĘ GŁOSI W „PIEŚNIACH” I „FRASZKACH” JAN KOCHANOWSKI?

Bardzo przyjemną... jeśli ktoś marzy o słonecznym, spokojnym życiu, bez burz, bez łez i zbyt mocnych wrażeń. Według Kochanowskiego na życie szczęśliwe składa się kilka receptur: sięgnął po pomysły starożytnych epikurejczyków i stoików, zmieszał je z chrześcijańską nauką o Bogu i prawym życiu, dodał swoje refleksje... Taka mieszanka to prawdziwy przepis na szczęście. Oto zasady:

- Ufaj Bogu! Bóg jest największym Architektem, Stwórcą, Opiekunem człowieka, Reżyserem istnienia, Budowniczym Kosmosu, Artystą i Mistrzem. Obdarował człowieka życiem i wieloma darami ziemi – człowiek więc winien pracować, pielęgnować dzieło Boskie.

- Używaj życia! Nie odmawiaj sobie przyjemności, chwytaj dzień, baw się i ciesz darami życia, a cierpień unikaj.

- Pogódź się z losem – bierz to, co przynosi fortuna bez zbytnich emocji. Przyjmij spokojnie i szczęście, i tragedie.

- Pielęgnuj w sobie: czyste sumienie, prawość, cnotę, dobrą sławę, odpowiedzialność. To da ci siłę do zmagania z losem.

- Wiedz życie harmonijne, zgodne z naturą (np. zaszyj się na wsi...) Piękno i mądrość natury dają ukojenie.

- Nie bój się śmierci. Epikurejczycy mówią „póki jesteśmy – nie ma śmierci, a gdy jest śmierć – nie ma już nas”.

- Kochaj! Spokojnie, statecznie, ale kochaj cały świat tak pięknie uformowany przez Boga, kochaj wszystkich ludzi i zaakceptuj swój los.

CZYM CHARAKTERYZUJE SIĘ TREN JAKO GATUNEK LITERACKI?

Po tren jako gatunek literacki sięgnął Jan Kochanowski do epoki antyku, jest to bowiem gatunek poezji żałobnej, ukształtowany w starożytnej Grecji. Jest to pieśń lamentacyjna, wyrażająca żal z powodu czyjejś śmierci, napisana na cześć zmarłego, rozpamiętująca jego chwalebne czyny, zalety, zasługi.

Tren miał ścisły układ wewnętrzny:

- pochwała cnót i zalet zmarłego,
- rozpamiętywanie wielkości poniesionej straty,

- demonstracja żalu,
- pocieszenie,
- napomnienie – pouczenie.

Taki tradycyjny tren stał się punktem wyjścia dla *Trenów* Kochanowskiego. Widać od razu, że dzieło poety wykracza poza przytoczoną tu definicję. Przede wszystkim *Treny* Kochanowskiego traktujemy całościowo – jako jedno zespolone dzieło. Wówczas zauważamy, że cały cykl odpowiada powyższemu schematowi – dziewiętnaście trenów układa się według klasycznych założeń.

„TRENY” JANA KOCHANOWSKIEGO – PODAJ ICH TEMAT I OKOLICZNOŚCI POWSTANIA ORAZ OMÓW ICH TREŚĆ.

Jest to słynne dzieło Jana Kochanowskiego, poświęcone zmarłej córce Urszuli, wydane w roku 1580. Tworzy je poeta po śmierci ukochanej, kilkuletniej córeczki, która miała być „spadkobierczynią lutni”, czyli talentu poetyckiego Kochanowskiego. Bohaterką jest nie tylko Urszulka – choć zboleła poeta często ją wspomina. Tematem głównym *Trenów* stają się uczucia rozpaczającego ojca, jego bunt, wreszcie uspokojenie – stanowią one zatem analizę własnych odczuć i własnej duszy, konfrontację z wcześniejszymi poglądami filozoficznymi.

- Pierwsze dwa zawierają usprawiedliwienie ojca, który musi wypowiedzieć swój ból.
- Następne treny wyrażają rozpacz rodzicielską, narastanie cierpienia i wątplenia aż do *Trenów IX* i *X*, które stanowią punkt szczytowy, można rzec nawet – przesilenie, bo są wyrazem buntu przeciwko Bogu, maksymalnej rozpacz i poczucia niesprawiedliwości. To te treny poddają w wątpliwość sens całego życia i dotychczasowych przemyśleń, podważają nawet istnienie Boga i nieba, poeta bowiem woła do zmarłej córki „Gdziekolwiek jest, jeśliś jest...!”
- *Treny* następne przynoszą uspokojenie i pogodzenie się z losem. Pojawia się motyw poszukiwania pociechy, wyznanie winy wątplenia w Boga i ukorzenie się przed Nim w *Trenie XVIII* aż po

Tren XIX – inaczej *Sen*. Jest to tren końcowy, który opisuje sen poety; w nim pojawia się matka Kochanowskiego z Urszulką na ręku, przynosi pociechę i stoickie napomnienie „Ludzkie przygody, ludzkie noś”.

„TRENY” KOCHANOWSKIEGO SĄ WYBITNYM OSIĄGNIĘCIEM TWÓRCY, GDYŻ”

- po pierwsze stanowią całościowe, zespolone, kunsztowne dzieło,
- po drugie zawierają ogromny ładunek emocji uczuć człowieka dotkniętego nieszczęściem,
- po trzecie – po raz pierwszy w literaturze bohaterem trenu, osobistością szczerze i głęboko opłakiwaną jest dziecko, nie zaś godna, zasłużona osoba, jak wódz wojsk lub polityk.

Bohaterką jest Urszulka. Oto *Tren V*, ze słynnym porównaniem homeryckim „jako oliwka mała pod wysokim sadem...”, opisuje jej przedwczesną śmierć. *Tren VI* chwali jej talenty poetyckie, w innych trenach poeta wspomina wygląd córki, stroje, charakter.

Z drugiej strony – równie ważnym bohaterem jest sam ojciec – jego cierpienie, refleksja nad życiem, rozterki duchowe, poczucie zagrożenia i samotności, które niejako zapowiadają następną epokę – barok.

DLACZEGO MÓWIMY, ŻE „TRENY” TO NIE TYLKO DRAMAT CZŁOWIEKA, LECZ TAKŻE ARTYSTY – FILOZOFA?

Treny są nie tylko wyrazem ojcowskiego bólu, lecz także traktatem filozoficznym. Poeta, który dotąd w *Pieśniach* i w *Fraszkach* głosił pochwałę życia, pochwałę człowieka jako istoty wspaniałej, nakazywał spokój, wyznawał stoickie zasady, renesansowy postulat harmonii i równowagi życiowej – tworzy dzieło, które w dużej mierze jest zaprzeczeniem tych ideałów, załamaniem całego renesansowego poglądu. Okazuje się, że człowiek dotknięty nieszczęściem nie znajduje odpowiedzi ani ukojenia w filozofii, jest bezradny. Kochanowski w *Trenie IX* pisze o sobie, zwracając się do Mądrości:

*Nieszczęśliwy ja człowiek, którym lata swoje
Na tym strawił, żebych był ujrzał progi twoje!*

*Te razem nagle ze stopniów ostatnich zrzuty
I między insze, jeden z wielu policzony.*

Fragment ten dowodzi, że nie tylko ojciec tęskniący za córką pisze treny, lecz że wypowiada się tu filozof, myśliciel, którego system zasad i wartości rozspadł się w proch. W tym sensie *Treny* są traktatem filozoficznym – analizą własnych uczuć i poglądów, obrazem kryzysu światopoglądowego – kryzysu, który niesie wątplenie w Boga i ład świata. Dopiero w końcu cyklu powraca spokój: „Ludzkie przygody, ludzkie noś!” – mówi matka poety – znos po człowieczemu to, co los człowiekowi zgotował. Stara się także wysnuć koncepcję ukazującą sens Boskiej decyzji – Urszula przez śmierć w wieku dziecięcym uniknie cierpienia ziemskiego.

WIZJA BOGA I OBRAZ NATURY W TWÓRCZOŚCI JANA KOCHANOWSKIEGO

- W hymnie *Czego chcesz od nas, Panie...* Jan Kochanowski połączył wizje Boga i natury. Bóg został tu ukazany jako genialny artysta, architekt świata, szafarz wszelakich łask i dóbr. Jednym z takich łask jest właśnie możliwość życia w harmonijnym, pełnym piękna świecie. Stworzona przez Boga natura jest dowodem na Jego niezwykłą moc – trudno bowiem dopatrzeć się jakichś błędów i uchybień w tym doskonałym dziele. Zachwyca piękno gwiazd, ukształtowanie krajobrazu.

- Radość z życia zgodnego z rytmem natury, zachwyt nad urokami przyrody znajdziemy w licznych fraszkach, jak choćby w *Na lipę* i *Na dom w Czarnolesie*.

Bóg, podobnie jak we wspomnianym na wstępie hymnie, bywa postrzegany jako szafarz łask i dobroczyńca ludzi. Człowiek został wyróżniony przez Boga – został postawiony wyżej niż zwierzęta, nad którymi sprawuje władzę i ma większą od nich możliwość poznawania świata. Fakt, że nie jest się podobnym do zwierząt, może wywoływać uczucie wdzięczności dla Stwórcy:

*Nie chciał nas Bóg położyć równo z bestyjami:
Dał nam rozum, dał mowę, a nikomu z nami.*

- W *Pieśni III* z *Ksiąg wtórych* znów chwali hojność, łaskawość i potęgę Boga, który włada niebem i rządzi gwiazdami.

- Bywa jednak Bóg ukazywany przez Kochanowskiego także jako reżyser wielkiego przedstawienia w teatrze świata, reżyser tajemniczy i nieodgadniony – nie zdradza aktorom (ludziom),

jaką rolę przypadnie im odegrać i kiedy przyjdzie im zejść ze sceny życia. Ciekawość i pragnienie poznania przyszłych losów przez człowieka nie interesują go:

*Sam Bóg wie przyszłe rzeczy, a śmieje się z nieba,
Kiedy się człowiek troszcze więcej, niżli trzeba
(Pieśń IX, Księgi pierwsze).*

- Zwątpienie w opiekę Boga nad człowiekiem, a nawet przekonanie o tym, że Bóg jest zupełnie obojętną, daleką, milczącą, nieodpowiadającą na wołania człowieka Siłą pojawia się w *Trenach*:

*Wspinamy się do nieba, Boże tajemnicze
upatrując; ale wzrok śmiertelnej źrzenice
Tępy na to!*

(*Tren IX*)

W tym samym trenie wyraża zwątpienie czy modlitwa, wiara, pobożność, bogobojność mogą ustrzec od nieszczęść i poczucia osamotnienia, opuszczenia przez Boga. Treść i ładunek emocjonalny *Trenu IX* zdają się sugerować, że odpowiedź na to pytanie może być tylko przecząca.

Tren XVIII to błaganie Boga o przebaczenie. Znów mamy do czynienia z wiarą w opiekę Bożą nad człowiekiem i w Jego miłosierdzie:

*A pierwej świat zaginie
Niż Ty wzgardzisz pokornym,
choć był długo przeciw Tobie spornym.*

Całkowita zgoda z Bogiem, akceptacja Jego wyroków i planów to zwieńczenie całego cyklu – ostatni *Tren XIX*.

NA CZYM POLEGA KUNSTYT POETYCKI JANA KOCHANOWSKIEGO?

W twórczość średniowiecznej, a także w utworach Mikołaja Reja nie dostrzegamy jeszcze artyzmu, który wprowadził do poezji polskiej Kochanowski.

JAKIMI CECHAMI ODZNAČAJĄ SIĘ UTWORY KOCHANOWSKIEGO?

- Są bogate w nawiązania do antyku – trzeba choć trochę znać mitologię czy historię starożytną, by pojąć aluzje i porównania.
- Są przemyślane kompozycyjnie, mają opracowaną regularną budowę strof i rymów, tworzą całościowe cykle (np. *Treny*).
- Zawierają dużo figur stylistycznych: apostrof – „O białoskrzydła morska pławaczko”, (jest to zarazem metafora), epitetów, porównań, w tym słynne porównanie homeryckie – „Jako oliwka mała...” (*Tren V*).
- Są wierne tradycji antycznej, choć bywa też Kochanowski nowatorem.

- Obfitują w gry słowne i chwytów językowe (np. fraszka *Raki*).

- Są urozmaicone, jeśli chodzi o dobór gatunków. Zauważ, że mamy do czynienia z tragedią, trenem, fraszką, pieśnią, psalmem, dialogiem, poematem... Świadczy to o wszechstronności artysty.

JAN Z CZARNOLASU PIERWSZY:

- zadbał o kompozycję strof,
- wprowadził do naszej literatury tren, fraszkę, pieśń,
- sięgał do starożytnych po modele wiersza, rymu, porównań,
- w myśl renesansowej ideologii wielbił we wszystkim misterną, harmonijną konstrukcję, symetrię – a zasady te stosował w swojej twórczości,
- szanował antyk – mistrzami byli mu Horacy, Wergiliusz...;
- znał mitologię, literaturę starożytną, wiele studiował – wszystko to widać w jego utworach.

TEST Z RENESANSU

1. Które z podanych poniżej wydarzeń historycznych znacząco wpłynęło na ukształtowanie się epoki renesansu?

- a) wielkie odkrycia geograficzne b) powołanie świętej Inkwizycji
c) upadek Bizancjum d) bitwa pod Grunwaldem

2. Które z wymienionych niżej cech przypisałbyś kulturze renesansu?

- a) teocentryzm b) uniwersalizm
c) anonimowość d) nawiązania do antyku

3. Autorem maksymy *Człowiekiem jestem i nic co ludzkie nie jest mi obce* jest:

- a) Francesco Petrarca b) Terencjusz c) Pierre Ronsard d) Epikur

4. Antropocentryzm to idea światopoglądowa wyrażająca się w:

- a) uznaniu życia wiecznego za główny cel ludzkiego istnienia b) uznaniu człowieka za dziecko natury
c) umiejscowieniu człowieka w centrum zainteresowania d) nadawaniu przyrodzie ludzkich cech

5. Które z wymienionych niżej cech określają sztukę i architekturę renesansu?

- a) prostota b) dynamizm c) harmonia d) monumentalność

6. Wśród wymienionych poniżej nazwisk wskaż przedstawicieli reformacji:

- a) Florian Ungler, b) Martin Luter c) Katarzyna Medycejska d) Jan Hus e) król angielski Henryk VIII

7. Teorię predestynacji mówiącą, że człowiek jest z góry przeznaczony do zbawienia lub potępienia głosił:

- a) luteranizm b) kalwinizm c) arianizm d) husytyzm

8. Twórcą fresków w Kaplicy Sykstyńskiej był:

- a) Rafael Santi b) Albrecht Dürer
c) Michał Anioł d) Leonardo da Vinci

9. Które z wymienionych wzorów osobowych odnajdziesz w literaturze odrodzenia?

- a) wzór szlachcica-ziemianina b) wzór idealnego władcy
c) wzór pobożnego rycerza d) wzór mnicha, świętego, ascety

10. Cytat z pieśni Kochanowskiego – *Nie porzucaj nadzieje jakoć się kolwiek dzieje* uznalbyś za credo:

- a) stoicyzmu b) teocentryzmu
c) epikureizmu d) humanizmu

11. Cytat z pieśni Kochanowskiego – *Chwałę szczęście stateczne: Nie chceli też być wieczne...* uznalbyś za credo:

- a) stoicyzmu b) epikureizmu c) racjonalizmu d) humanizmu

12. Które z wymienionych motywów odnalazłbyś w pieśniach Kochanowskiego?

- a) motyw niestałej, zwodniczej Fortuny b) motyw Polski jako tonącego okrętu
c) motyw świata jako teatru i ludzi jako marionetek e) motyw niespełnionej miłości
d) motyw rozdarcia między pokusami ciała a dążeniem duszy do wieczności

13. Która z wymienionych fraszek Kochanowskiego ma charakter autobiograficzny?

- a) *O żywocie ludzkim* b) *Do gór i lasów*
c) *Raki* d) *Do snu*

14. Jakie gatunki publicystyczne uprawiano w renesansie?

- a) felieton b) moralitet c) powieść d) kazanie sejmowe

15. Które z wymienionych cech przypisałbyś dramatowi szekspirowskiemu?

- a) zasada trzech jedności: miejsca, czasu i akcji b) współistnienie planu realistycznego i fantastycznego
c) nieprzedstawianie scen krwawych, drapieżnych d) wyłącznie wysoki styl

16. Które ze starożytnych nurtów filozoficznych znalazły szczególne odzwierciedlenie w światopoglądzie renesansu?

- a) stoicyzm b) atomizm c) epikureizm d) sceptycyzm

ODPOWIEDZI

Odp. 1 a); Odp. 2 d); Odp. 3 b); Odp. 4 c); Odp. 5 a), c), d); Odp. b), d), e); Odp. 7 b); Odp. 8 c); Odp. 9 a); Odp. 10 a); Odp. 11 b); Odp. 12 a), c); Odp. 13 b); Odp. 14 d); Odp. 15 b); Odp. 16 a), c)

Jan Kochanowski

FRASZKI, PIEŚNI, TRENY. PRZEGLĄD OBOWIĄZKOWY PRZED EGZAMINEM GIMNAZJALNYM.
„FRASZKI TO WSZYSTKO COKOLWIEK MYŚLIMY”, ALE LEPIEJ ŻEBY NIE BYŁO TAK, ŻE NOWĄ
PRZYPOWIEŚĆ UCZEŃ SOBIE KUPI, ŻE I „PRZED SZKODĄ I PO SZKODZIE GŁUPI”.

„FRASZKI”

GATUNEK:

Fraszka (drobiazg, żart, figiel) – jest to krótki utwór wierszowany, o różnorodnej tematyce, często żartobliwej.

Fraszka może być pisana

- „na coś” (np. *Na lipę*)
- „do czegoś” (*Do gór i lasów*)
- „o czymś” (*O doktorze Hiszpanie*)

PODZIAŁ ZE WZGLĘDU NA BUDOWĘ:

- opisowo-ilustracyjne (ilustrują dany temat lub motyw);
- wyznaniowo-liryczne (zwykle pisane w pierwszej osobie, ujawniające uczucia podmiotu mówiącego);
- dramatyzowane (dialogi, przypominające scenki teatralne).

CAŁY CYKL

Aby zrozumieć znaczenie fraszek Kochanowskiego, warto potraktować je całościowo, nie jako zbiór odrębnych utworów – bo jako całość oddają wizję świata, światopogląd i humanistyczny sposób myślenia poety. Są także ilustracją Polski szesnastowiecznej – jej obyczajowości, humoru, refleksji humanistycznej.

Fraszki są jednym z głównych osiągnięć Jana Kochanowskiego i między innymi one sprawiły, że spełniło się marzenie poety zapisane we fraszce *Ku Muzom*:

*Proszę, niech ze mną za raz me rymy nie giną;
Ale kiedy ja umrę, ony niechaj słyną!*

PRZESŁANIE I TEMATY

We fraszkach Kochanowski zawarł:

• satyrę na obyczaje panujące na dworach:

*Do Mikołaja Firleja,
O doktorze Hiszpanie,
O kapelanie;*

• kpinę z ludzkich wad:

– z dewocji (*Na nabożną*),
– chciwości (*O kaznodziei*);

• refleksję filozoficzną:

- życie ludzkie jest ulotne – wszystko to fraszki: moc, pieniądze, sława,
- ludzie to laleczki, marionetki w rękach Boga,
- Bóg to wielki stwórca, reżyser świata,
- warto korzystać z życia w myśl epikurejskiego *carpe diem*,
- Bóg to dobry ojciec, nie surowy sędzia,
- świat nie jest doskonały – smutki przeplatają się z radościami.

DWIE FRASZKI

„O ŻYWCIE LUDZKIM”

O żywocie ludzkim (1)

*Fraszki to wszystko, cokolwiek myślimy,
Fraszki to wszystko, cokolwiek czyniemy;
Nie masz na świecie żadnej pewnej rzeczy,
Próżno tu człowiek ma coś mieć na pieczy.*

*Zacność, uroda, moc, pieniądze, sława,
Wszystko to minie jako polna trawa.
Naśmiawszy się nam i naszym porządkom,
Wemkną nas w mieszek, jako czynią łątkom.*

Oto fraszka – chwila zadumy nad ludzkim losem, nad ulotnością ziemskich wartości. Wszystko, co myślimy i co czynimy – to „fraszki”. Ludzi porównuje Kochanowski do teatralnych kukielek, które po przedstawieniu wędrują do worka – choć wydaje się im, że są sprawcami wszystkich dzieł. To znany **motyw theatrum mundi – postrzegania świata jako sceny teatralnej, a ludzi jako aktorów**.

Temat przemijania i kruchości ludzkiego życia powróci z całą mocą w baroku – ale nie powinien dziwić w repertuarze renesansowego humanisty. Jest dla Kochanowskiego punktem wyjścia do postawy epikurejskiej: życie przemija, więc go chwytaj, ciesz się nim.

Bóg w świetle fraszek jest Wielkim Budowniczym i Architektem, lecz także Reżyserem śmiejącym się z teatru świata, widzem, obojętnym na sprawy doczesne. *Wielka Myśli* – zwraca się Kochanowski do Boga w drugiej fraszce pt. *O żywocie ludzkim*.

O żywocie ludzkim (2)

*Wieczna Myśli, któraś jest dalej niż od wieka,
Jeśli cię też to rusza, co czasem człowieka,
Wierzę, że tam na niebie masz mięsopust prawy
Patrząc na rozmaite świata tego sprawy.*

*Bo leda co wyrzucisz, to my, jako dzieci,
W taki treter, że z sobą wyniesieni i śmieci.
Więc temu rękaw urwą, a ten czapkę straci;
Drugi tej krotochwile i włosy przyplaci.*

*Na koniec niefortunna albo śmierć przypadnie,
To drugi, choćby nierad, czacz porzuci snadnie.
Panie, godno li, niech tę rozkosz z Tobą czuję:
Niech drudzy za lby chodzą, a ja się dziwuję.*

W tym utworze ludzie to z kolei dzieci przypisujące wagę rzeczom i wydarzeniom zgoła nieważnym w Boskim systemie wartości. Kochanowski podkreśla dystans pomiędzy światem człowieka a wymiarem Boga. W końcu dystansuje się wobec ludzkich spraw, prosi Boga, by pozwolił mu ze spokojem (jak stoik) poglądać na ludzkie waśnie.

FRASZKA O SOBIE

We fraszce *Do gór i lasów* pisze poeta z Czarnolasu o sobie i o swoim życiu, w którym zdążył spróbować wszystkiego: oto życie człowieka uczonego, dworskiego, rycerskiego, we Francji, w Niemczech, we Włoszech.

Do gór i lasów

- Wysokie góry i odziane lasy!* (1)
Jako rad na was patrzę, a swe czasy
Młodsze wspominam, które tu zostały,
Kiedy na statek człowiek mało dbały.
Gdziem potym nie był? Czegom nie skosztował?
Jażem przez morze głębokie żeglował, (2)
Jażem Francuzy, ja Niemce, ja Włochy,
Jażem nawiedził Sybilline lochy.
Dziś żak spokojny, jutro przypasany (3)
Do miecza rycerz; dziś między dworzany
W pańskim palacu, jutro zasię cichy
Ksiądz w kapitule, tyle że nie z mnichy
W szarej kaplicy a z dwojakim płatem;
I to czemu nic, jeśliż opatem? (4)
Taki był Proteus, mieniąc się to w smoka,
To w deszcz, to w ogień, to w barwę obłoka.
Dalej co będzie? Śrebrne w głowie nici,
A ja z tym trzymam, kto co w czas uchwyci. (5)

- (1) Apostrofa do gór i lasów zdradza postawę humanisty zachwyconego światem i naturą. To refleksja człowieka dojrzałego, który wspomina młodość.
- (2) Wspomnienie podróźniczego etapu w życiu. Poeta uczył się i zwiedzał Europę.
- (3) Zmienne role w życiu, zarazem panorama renesansowych ról społecznych: rycerz, dworzanie. Świetnie uchwycona zmienność i nieprzewidywalność ludzkiego życia.
- (4) Typowa dla odrodzenia aluzja do antyku – tu do losów Proteusza.
- (5) Słynna refleksja epikurejska – chwytaj dzień, życie ucieka...

Refleksyjna fraszka o własnym życiu to ważny utwór, nie tylko dlatego, że zdradza elementy biografii Kochanowskiego.

- Pokazuje życiorys renesansowy – a także postawę życiową. Z jednej strony to zachwyt nad ziemią, życiem, urodą świata.
- To zacięcie renesansowego człowieka do poznawania i zdobywania świata.
- W końcu – to postulat korzystania z życia póki trwa, bo jest cudowne.
- Spojrzenie wstecz kończy typowo epikurejską konkluzją:

Dalej co będzie? Srebrne w głowie nici,
A ja z tym trzymam, kto co w czas uchwyci.

RENEANSOWA POCHWAŁA BOGA I DOMU

Przy omawianiu zbioru fraszek nie można pominąć słynnej *Na dom w Czarnolesie*, która jest dziękczynieniem wzniesionym ku Bogu za dom, piękno natury, harmonię ludzkiego życia.

Poeta, choć składa Bogu hołd, nie pomija pierwiastka ludzkiego, wkładu człowieka w otaczający go świat.

Na dom w Czarnolesie

- Panie! to moja praca, a zdarzenie Twoje;* (1)
Raczyż błogosławieństwo dać do końca swoje!
Inszy niechaj palace marmórowe mają
I szczerem złotogłowem ściany objijają, (2)
Ja, Panie, niechaj mieszkam w mym gniaździe ojczystym, (3)
A Ty mię zdrowiem opatrz i sumieniem czystym,
Pożywieniem ućciwym, ludzką życzliwością,
Obyczajmi znośnymi, nieprzykrą starością. (4)

- (1) Apostrofa do Boga – ale – uwaga nie bez pominięcia siebie! Bóg to uczynił, ale człowiek swoją pracą zrealizował. To ślad humanizmu. Ten dom to dwór w Czarnolesie – tu rodzi się literacki mit dworu polskiego.
- (2) Poeta odcina się od wielkopańskich siedzib. Jest to też znak czasów – dążenie ludzi do dostatniego i wystawnego życia.
- (3) Dom – ojczyste gniazdo. Miłość do rodzinnego domu, własnego, odwołanie do korzeni – to także rys renesansowy.
- (4) Kodeks wartości uznawanych za najważniejsze przez renesansowego poetę: zdrowie, sumienie, uczciwość, życzliwość ludzi, dobre obyczaje i spokojna starość. Jest to pragnienie życia pełnego harmonii.

Oto fraszka, która jest dziękczynieniem wzniesionym ku Bogu za dom, piękno natury, harmonię ludzkiego życia. Poeta, choć składa Bogu hołd, nie pomija pierwiastka ludzkiego, wkładu człowieka w otaczający go świat.

DO FRASZEK

Wydaje się, że rola fraszek była również niebagatelna w mniemaniu samego poety. Pisał bowiem *Do fraszek* – a w jednej z nich przyznaje, iż są zwierciadłem jego tajemnic, odczuć, losów, mimo że są to informacje ukryte i niełatwe do odczytania. Zaznacza także Kochanowski, że łąje przywary, a nie osoby.

Fraszki nieprzeplacone, wdzięczne fraszki moje
w które ja wszytki kładę tajemnice moje
bądź łaskawie Fortuna ze mną postępuje,
bądź inaczej, czego snadź więcej się znajduje.

Fraszki wydają się jednym z głównych osiągnięć Jana Kochanowskiego i między innymi one sprawiły, że spełniło się marzenie poety zapisane we fraszce *Ku Muzom*:

Proszę, niech ze mną za raz me rymy nie giną,
Ale kiedy ja umrę, one niechaj słyną!

„PIEŚNI” JANA KOCHANOWSKIEGO

Uważane za początek polskiej liryki. W pełni wyrażają filozofię Kochanowskiego jako renesansowego myśliciela. Poeta ujął je w:

- *Księgi pierwsze* – 25 pieśni
- *Księgi wtóre* – 25 pieśni
- *Pieśń świętojańska o sobótce* – 12 pieśni

GATUNEK

Pieśń to gatunek starożytny, pochodzący z antyku, silnie związany z muzyką i początkowo wykonywany wraz z nią. Pierwszym twórcą pieśni i wzorem dla Jana z Czarnolasu był Horacy – dlatego niektóre pieśni Kochanowskiego są przekładami albo luźnymi parafrazami carmin rzymskiego poety.

PODZIAŁ ZE WZGLĘDU NA TEMAT:

- **pieśni towarzyskie**, inaczej biesiadne, (*Miło szaleć, kiedy czas po temu...*)
- **pieśni miłosne** (*Ty spisz, a ja sam na dworze...*)
- **pieśni refleksyjne** (*Serce roście, patrząc na te czasy...*)
- **pieśni patriotyczne** (*Pieśń o spustoszeniu Podola*)
- **pieśni będące pochwałą wsi** (*Pieśń świętojańska o sobótce*)

Problematyka pieśni krąży wokół zagadnień, takich jak przemijalność, krótkotrwałość życia, cnota, rozum, patriotyzm, nieśmiertelność poezji, afirmacja świata, natury i życia, miłości. Poglądy filozoficzne najczęściej stanowią treść pieśni refleksyjnych.

RELIGIJNE

„PIEŚŃ CZEGO CHCESZ OD NAS, PANIE”

– parafraza *Psalmu VII z Psalterza Dawidów*.

Uważana za jeden z najdoskonalszych i najdojrzalszych utworów Kochanowskiego, choć to jedno z jego wczesnych dzieł. Podobno Mikołaj Rej właśnie po przeczytaniu tej pieśni, pełen podziwu dla młodego twórcy, miał napisać:

*Temu w nauce dank przed sobą dawam
I pieśń bogini słowieńskiej oddawam.*

- Utwór uznawany za manifest humanistycznej religijności. Porusza temat sztuki, artysty, dzieła. Jest też wyrazem afirmacji życia, radości z piękna świata, który nas otacza.
- Bóg ukazany jest tu jako artysta – **Deus artifex**. Stworzył bowiem świat z niczego, a nadał mu kształt godny podziwu, pełen artyzmu. Uroda świata wynika przede wszystkim z jego porządku i harmonii.
- Zastosowane tu epitety nie mówią o zmysłowych jakościach obiektów, lecz raczej o ich miejscu w porządku świata: ziemia jest nieobeszła, wody nieprzebrane, noc ciemna, a dzień, rzecz jasna, biały. Walory estetyczne świata to symetria ziemi, niebo wyhaftowane złotymi gwiazdami, kwiaty. Bóg to także budowniczy:

*Tyś Pan wszystkiego świata, Tyś niebo zbudował
I złotymi gwiazdami ślicznieś uhaftował.*

- Kochanowski interesował się kosmosem, zgadzał się ze słowami Kopernika, który nazywał astronomię wspaniałą nauką obracającą się w kręgu rzeczy najpiękniejszych i najbar dziej godnych poznania. Sam poeta w innym swoim utworze pisał, że jego celem jest dociekanie praw rządzących kosmosem i przyrodą:

*Ja wołę niezmiernego świata szukać ładu
I uzyć się wędrownych gwiazd pewnego śladu.*

- Pieśń *Czego chcesz od nas, Panie* uznawana jest także za manifest renesansowego optymizmu: Bóg obdarza człowieka dobrodziejstwami, *którym nie masz miary*, Jego *dobroć nigdy nie ustanie*. Najważniejsza jednak jest tu wiara w możliwości poznawcze człowieka, który zdolny jest zrozumieć, przeniknąć prawa nadane naturze przez Stwórcę.

WAŻNE FRAGMENTY:

*Czego chcesz od nas, Panie, za Twe hojne dary?
Czego za dobrodziejstwa, którym nie masz miary? (1)
Kościół Cię nie ogarnie, wszędy pełno Ciebie,
I w otchłaniach, i w morzu, na ziemi, na niebie.*

[...]

*Tyś Pan wszystkiego świata, Tyś niebo zbudował
I złotymi gwiazdami ślicznieś uhaftował,
Tyś fundament założył nieobeszłej ziemi (2)
I przykryłeś jej nagość zioly rozlicznemi.*

[...]

*Tobie k'woli rozliczne kwiatki Wiosna rodzi,
Tobie k'woli w kłosianym wieńcu Lato chodzi.
Wino Jesień i jabłka rozmaite dawa, (3)
Potym do gotowego gnuśna Zima wstawa.*

[...]

*Bądź na wieki pochwalon, nieśmiertelny Panie!
Twoja łaska, Twa dobroć nigdy nie ustanie.
Chowaj nas, póki raczysz, na tej niskiej ziemi; (4)
Jedno zawsze niech bedziem pod skrzydłami Twemi!*

1. Apostrofa – pytanie jest pochwałą Boga i Jego darów. Poeta rysuje Boską wszechobecność – pełnię, jaką jest i tworzy Bóg. Cały kosmos, wszystkie żywioły – otchłanie, ziemia, niebo, wody – to Boskie dzieło.
2. Wyrazne nawiązanie do *Psalmsów* biblijnych. Opis stworzenia nieboskłonu i ziemi.
3. Porządek pór roku – dary kolejnych etapów, porządek natury – to kolejny dowód geniuszu Boga.
4. Prośba zbiorowego podmiotu lirycznego – o opiekę, łaskę i dobroć. Elementy modlitwy.

Ciekawe jest połączenie filozofii chrześcijańskiej z renesansową wizją świata. Kochanowski przedstawia świat pełen harmonii i powtarzalnych praw natury.

Hymn; gatunek starożytny, wywodzi się z *Biblii*. Jest to rodzaj modlitwy skierowanej do Boga przez całą społeczność, zwracającą się do Stwórcy z błaganiem lub pochwałą Jego dzieła.

PIEŚNI AUTOTEMATYCZNE – O ROLI POEZJI, ZADANIACH POETY, SŁAWIE

„PIEŚŃ X Z KSIĄG PIERWSZYCH”

Zaczyna się od słów

Kto mi dał skrzydła, kto mię odział piory.

- Pojawia się motyw lotu, który symbolizuje potęgę tworzenia, pewną wyższość artysty, kreatora, nad innymi ludźmi.
- Poza tym labędź – piękny, pełen godności i majestatu ptak poświęcony muzom.
- Poeta opisuje podróż do nieba, którą dane mu było odbyć dzięki mocy swego pióra. Następuje sugestywny opis lotu:

*z góry
Wszystek świat widzę, a sam, jako trzeba,
Tykam się nieba.*

Ten utwór w zasadzie mógłby się znaleźć w grupie pieśni obywatelskich, bo w niebie poeta spotyka wszystkich niemalże władców Polski – od Lecha do Zygmunta Augusta. To swoista relacja z bytowania w niebie polskich książąt i królów.

„PIEŚŃ XXIII Z KSIĄG WTÓRYCH”

Rozpoczyna się od słów:

Niezwykłym i nie leda piórem opatrzony.

- Parafraza ody Horacego zaczynającej się od słów *Non omnis moriar* (*Nie wszystek umrę*).

- Poeta dostrzega dwoisty charakter zarówno dzieł poetyckich, jak i ich twórców. Z jednej strony jest to charakter ludzki, niedoskonały – dzieła rozpadają się w proch, autorzy umierają. Z drugiej strony dzieła i ich autorzy mają w sobie pierwiastek Boski, który sprawia, że pozostają oni wiecznie żywi, nieśmiertelni.

- W słowach:

*Niezwykłym i nie leda piórem opatrzony
Polecę precz, poeta, ze dwojej złożony
Natury*

jest duma, przejaw godności twórcy, świadomość własnej wyjątkowości – renesansowy indywidualizm!

- Poza tym sława zapewnia życie w sercach i pamięci przyszłych pokoleń, mimo że nadszedł kres ziemskiej wędrówki:

*nie umrę ani mię czarnymi
Styks niewesola zamknie odnogami swymi.*

- Wyraża przekonanie, że dzięki jego talentowi usłyszy o nim cały świat: *O mnie Moskwa i będą wiedzieć Tatarowie*. Zarozumiałstwo? Skądże znowu, po prostu świadomość własnej wartości i konwencja epoki.

- Poeta nie pragnie okazałego pogrzebu, łez i lamentów – przecież śmierć będzie początkiem wiecznego życia w pamięci potomnych.

FILOZOFICZNE

„PIEŚŃ V Z KSIĄG PIERWSZYCH”

Zaczyna się od słów:

*Kto ma swego chleba,
Ile człeku trzeba,
Może nie dbać o wielkie dochody,
O wsi, o miasta i wysokie grody.*

- Mądrość polega na wykształceniu w sobie umiejętności rezygnacji z takich wartości, jak bogactwo czy władza.
- Pogoń za zaszczytami i ciągle zamartwianie się swoją sytuacją materialną – zabijają życie duchowe. Skąd brać wtedy czas na wzbogacające lektury, przemyślenia, rozmowy?
- Należy wystrzegać się chciwości – pomaga w tym przestrzeganie zasady złotego środka, czyli zachowanie umiaru we wszystkim.

„PIEŚŃ IX Z KSIĄG PIERWSZYCH”

Pojawiają się w niej słowa:

*Chwałę szczęście stateczne:
Nie chce li też być wieczne,*

*Spuszczę, com wziął, a w cnotę własną się ogarnę
I uczciwej chudoby bez posagu pragnę.*

- Pochwała cnoty i skromnego, lecz pełnego godności życia w zgodzie z samym sobą i otaczającym światem.

- Pojawiają się tu niemalże wszystkie słowa klucze Kochanowskiego: cnota, sława, nagroda. Poeta zapewnia:

*Nie umiem ja, gdy w żagle
Uderzą wiatry nagle,
Krzyżem padać i świętych przenajdować dary,
Aby lakomej wodzie tureckie towary
Bogactwa nie przydały.*

- To ideały mądrości stoickiej.

- Szczęściem jest życie zgodne ze wskazaniem cnoty – gwarantuje ono bowiem spokój i poczucie wolności. Trzeba zachować dystans wobec przeciwności losu – nie jesteśmy w stanie przewidzieć przyszłości ani kierować własnym losem w takim stopniu, jak byśmy chcieli:

*U Fortuny to snadnie,
Że kto stojąc upadnie.*

- Umiar i cnota są niby pancerz, który skutecznie broni przed przeciwnościami losu.

BIESIADNE

„PIEŚŃ IX Z KSIĄG PIERWSZYCH”

Zaczyna się od słów:

*Chcemy sobie być radzi?
Rozkaż, panie, czeladzi,
Niechaj na stół dobrego wina przynaszają,
A przy tym w złote gęśli albo w lutnią grają.*

Ten utwór to częściowo naśladowanie Horacego.

- Nawiązuje tu Kochanowski do słynnej epikurejskiej zasady carpe diem, czyli – chwytaj dzień.
- Pojawia się też hedonistyczne nawoływanie do korzystania z uroków życia, takich jak zabawa w miłym towarzystwie, wyborne potrawy, świetne wina.
- Prócz tego – zachęta do delektowania się przyjemnościami duchowymi – muzyką i poezją. Życie jest krótkie i dość ciężkie – czemuż by więc nie uprzyjemnić go sobie choć trochę?
- Nawet Bóg się śmieje – dlaczego więc człowiek miałby odmawiać sobie odrobiny radości? *Sam Bóg wie przyszłe rzeczy, a śmieje się z nieba* – czytamy. Bóg śmiejący się to bardzo częsty topos, funkcjonujący pod łacińską nazwą Deus ridens. To jeszcze jeden dowód na to, że zabawa jest konieczna do życia i że nie warto wikłać się w teologiczne spekulacje.

„PIEŚŃ XX Z KSIĄG PIERWSZYCH”

Kolejna zachęta do zabawy, ale do zabawy we właściwym czasie. Nie należy podporządkowywać jej całego życia.

*Miło szaleć, kiedy czas po temu,
A tak, bracia, przypij każdy swemu,
Bo o głodzie nie chce się tańcować,
A podpiwszy, łącniej już błaznować.*

- Zabawa zbliża do siebie ludzi, pozwala zapomnieć o dzielących ich różnicach, nie tylko dotyczących światopoglądu, ale także stanowych:

*Przywileje powieśmy na kołku,
A ty wedle pana siądź, pacholku!*

- Należy w życiu swoim – według filozofii epikurejczyków – używać życia i poznać jego rozkosze, dążyć do szczęścia i chwycić dzień, bo wszystko przemija. Lecz należy także zachować spokój i umiar, męstwo i cnotę, dobrą sławę, bo najwyższe szczęście człowieka wcale nie tkwi w zaszczytach ani w bogactwie, lecz w umiejętności zachowania równowagi duchowej. Warto zapamiętać fragment *Pieśni IX z Ksiąg pierwszych*, napominający o krótkości żywota:

*Kto tak mądry, że zgadnie,
Co nań jutro przypadnie?*

PATRIOTYCZNE

„PIEŚŃ V Z KSIĄG WTÓRYCH”

(PIEŚŃ O SPUSTOSZENIU PODOLA)

Plastyczny i sugestywny opis wojennych zniszczeń, porwanych kobiet i dzieci. Wyraz żalu i smutku, pewnego dramatyizmu, ale chyba też chęć zawstydzenia niefortunnnych obrońców ojczyzny:

*Wieczna sromota i nienagrodzona
Szkoda, Polaku!*

- Poeta odwołuje się do wydarzenia historycznego – napaści Tatarów na Polskę w roku 1575, której skutkiem, prócz śmierci wielu żołnierzy i licznych spustoszeń, było także uprowadzenie dużej liczby jeńców cywilnych. Dlatego wiersz ma charakter apelu – o męstwo, odwagę, patriotyzm.
- Zawiera także mądrą radę – trzeba zwiększyć wydatki na obronę państwa, na armię:

*Skujmy talerze na talery, skujmy,
A żołnierzowi pieniądze gotujmy!*
- Kończy się pesymistycznie: Polacy nie umieją wyciągać wniosków z własnych porażek i błędów, więc prawdopodobnie

wszystko zostanie po staremu. Końcowy wniosek ma charakter przysłówia:

*Nową przypowieść Polak sobie kupi,
Że i przed szkodą, i po szkodzie głupi.*

„PIEŚŃ XIII Z KSIĄG WTÓRYCH”

Powtórzona została przez Kochanowskiego jako druga pieśń Chóru w *Odprawie posłów greckich*. Utwór ten charakteryzuje surowy, poważny ton. Nietrudno też zauważyć nutę mentorstwa.

*Wy, którzy pospolitą rzeczą władacie,
A ludzką sprawiedliwość w ręku trzymacie,
Wy, mówię, którym ludzi paść poruczono
I zwierchności nad stadem Bożym zwierżono.*

- Pojawia się erazmiański motyw odpowiedzialności władców przed Bogiem oraz figura poetycka władców jako pasterzy, którzy zastępują Boga na ziemi. Figura to trochę homerycka, a trochę biblijna, nawiązująca do motywu Chrystusa dobrego pasterza i ludzi jako Jego owiec.

FILOZOFIA POETY ZAWARTA W „PIEŚNIACH”

→ CZŁOWIEK I JEGO SYTUACJA

Należy przyjmować z równym spokojem zarówno szczęście, jak i nieszczęście. To zasada stoików. Najważniejsza jest cnota umiaru. Los człowieka jest zmienny – trudno przewidzieć koleje własnego życia, lecz w zachowaniu równowagi duchowej pomaga nadzieja. Po złych chwilach przychodzą dobre, trzeba tylko w to wierzyć i nie załamywać rąk:

*Nie porzucaj nadzieje,
Jakoć się kolwiek dzieje
Radość życia, zabawa*

Jeśli się bawić – to tylko w dobrym towarzystwie. Wino to napój filozofów, zabawa zbliża do siebie ludzi. Te utwory to wielka pochwała tańca, muzyki i zachęta do korzystania z uroków życia: *Miło szaleć, kiedy czas po temu* – zapewnia poeta w *Pieśni XX z Ksiąg pierwszych*

K. Miller – *Wizyta Jana Zamoyskiego w Czarnolesie*

→ HISTORIA I OJCZYZNA

Kochanowski konstruuje wzorzec dobrego patrioty, który powinien być człowiekiem prawym, mężnym, oddanym krajowi. Prócz tego interesuje poetę problem władzy i odpowiedzialności ciążącej na tych, którzy tę władzę sprawują. Tym zajmuje się przede wszystkim w *Pieśni XIII z Ksiąg wtórych*, rozpoczynającej się od słów: *Wy, którzy pospolitą rzeczą wladacie*. Służba ojczyźnie powinna być ważna dla każdego Polaka, bo

*jeśli komu droga otwarta do nieba,
Tym, co służą ojczyźnie”
(Pieśń XII z Ksiąg wtórych).*

→ NATURA, WIEŚ

Zmienność rytmu natury, cykl pór roku czy w końcu niespodziewane katastrofy, jak choćby powódź, przywodzą na myśl koleje ludzkiego losu. Pieśni to wyraz wielkiej wrażliwości poety na piękno przyrody. W pieśni *Panny XII z Pieśni świętojańskiej o sobótce* Kochanowski daje wyraz swojemu zadowoleniu związanemu z urokami życia na wsi:

*Wsi spokojna, wsi wesola,
Który głos twej chwale zdola?*

→ BÓG

Pieśń *Czego chcesz od nas, Panie* zawiera wizję Boga – artysty, który stworzył dzieło sztuki pełne zdumiewającej harmonii i piękna. Jest nie tylko genialnym artystą, ale i łaskawym szafarzem – czyli *rozdawcą* – dóbr wszelkich: *A Ty każdego żywisz z Twej szczodrośliwości*. Specyficzna religijność renesansowa dozwalała na łączenie i mieszanie elementów chrześcijańskich z antycznymi, a zatem światem rządzi nie tylko przyjaźnie doń nastawiony, dobry Bóg, lecz i kapryśna Fortuna.

→ MIŁOŚĆ

Mówiąc o uczuciach, chętnie posługuje się poeta symbolami i motywami zaczerpniętymi z bogatej tradycji greckiej i rzymskiej, np. przypomina postać Orfeusza. Idealem miłości jest uczucie dojrzałe – stałe i dające poczucie bezpieczeństwa, pozbawione wybuchów namietności. Jednym słowem bliskie tradycyjnie pojmowanej miłości małżeńskiej.

Wymowa pieśni

- sens życia, próba zdefiniowania, czym jest życie szczęśliwe
- kondycja człowieka
- wizja Boga
- obraz piękna natury
- zachwyt światem jako dziełem Boskim
- miłość ojczyzny
- poezja i poeta

„TRENY” JANA KOCHANOWSKIEGO

- Zbiór trenów traktujemy jako jedno wielkie dzieło, bowiem ich kolejność i układ nie są przypadkowe. Tren to gatunek żałobny (funeralny) poświęcony zwykle zmarłemu wodzowi czy ważnemu mężowi stanu. Tu – zostały napisane w hołdzie i bólu po stracie ukochanego dziecka – Urszulki. A jednak cykl ma dwoje bohaterów. Pierwszym jest Urszulka – jej portret i wspomnienie o niej. Drugim – sam ojciec i jego rozpacz – tu utwór staje się wyrazem wielkiego bólu ojcowskiego i jego refleksji filozoficznej.
- Filozofia renesansu wydaje się jasna, optymistyczna, pełna spokoju i harmonii. I taką była – w przypadku Kochanowskiego – do czasu wielkiej, osobistej tragedii. Śmierć córki *uczyniła pustki* nie tylko w domu poety – także w jego duszy, w jego uporządkowanym świecie wartości. Krach musiał być potężny, skoro Kochanowski czuje się *ze stopni ostatnich zrzucony*, posuwa

WSTĘP – CZĘŚĆ 1

Obejmuje motto i dedykację oraz elementy z *Trenów I i II*. Motto stanowi dwuwiersz z *Odysei* w łacińskim tłumaczeniu Cyce-rona. Dedykacja zakończona jest westchnieniem: *Nie masz cię, Orszulo moja!*

TREN I – CZĘŚĆ 2 OPŁAKIWANIE („TRENY I–V”)

Lament po stracie Urszulki, odwołanie do tradycji antycznej. Część pierwsza to głównie opłakiwanie Urszuli, wyraz goryczy i ból.

*Wszystki płacze, wszystkie łzy Heraklitowe
I lamenty, i płacze Symonidowe,
Wszystki troski na świecie, wszystkie wzdychania
I żale, i frasunki, i ręk łamania,
Wszystki a wszystkie za raz w dom się mój noście,
A mnie płakać mej wdzięcznej dziewczki pomożcie.*

TREN V

Znany ze słynnego porównania homeryckiego, poeta daje obraz młodej oliwki zbyt szybko podciętej przez ogrodnika – by w ostatnim wersie porównać ją z Urszulką.

*Jako oliwka mała pod wysokim sadem
Idzie z ziemi ku gorze macierzyńskim szlakiem*

TREN VI – CZĘŚĆ 3 POCHWAŁA („TRENY VI–XV”)

Znany z porównania Urszulki do Safony. Ojciec ujawnia utraconą nadzieję, że córka okaże się spadkobierczynią jego lutni poetyckiej.

*Ucieszna moja śpiewaczko! Safo słowieńska!
Na którą nie tylko moja częśćka ziemieńska,
Ale i lutnia dziedzicznym prawem spaść miała.*

TREN VII

Wyraża przejmującą tęsknotę za córeczką. Kochanowski używa poetyki wyliczenia. To słynny tren, w którym widok przedmiotów pozostałych po zmarłej sprawia ogromny ból, przypomina o jej braku. Prowadzi też do konkluzji o marności ziemskich drobiazgów – w końcu *i posag i ona / W jednej skrzynce zamknięta*. Tren rozpoczyna się apostrofą do strojów Urszulki.

*Nieszczęsne ochędóstwo, żalosne ubiory
Mojej namilszej cory!
Po co me smutne oczy za sobą ciągnięcie,*

się nawet do zwątpienia w życie przyszłe. Kryzys mija, przychodzi uspokojenie zwieńczone maksymą: *Ludzkie przygody ludzkie nos* (znoś po ludzku). Mimo to – pęknięcie na gładkiej, renesansowej filozofii, zapowiada lęk, obawy i rozterki epoki następnej – baroku. Treść filozoficzna jest w trenach misternie zgrana z kompozycją.

- Cały ten porządek został rozpisany na cykl 19 trenów. Pierwsze są bardziej opisowe, poeta przywołuje obraz córeczki, jej talent, jej rzeczy i wygląd. Obserwujemy narastanie opisywanego cierpienia, które apogeum przyjmuje w *Trenie IX i X*. Tu następuje punkt tragicznego załamania i niemal buntu przeciw Bogu. Po tym przesileniu powoli nadchodzi uspokojenie. Pociśnienie i powrót do Boga przynosi *Sen (Tren XIX)*. We śnie przychodzi do poety matka z Urszulką na rękę.

*Żalu mi przydajecie?
Już ona członeczków swych wami nie odzieje –
Nie masz, nie masz nadzieje!*

TREN VIII

Wspomnienie Urszulki jako żywej, pogodnej dziewczynki, która swoim zachowaniem rozweselała domowników, skontrastowane z żalobną ciszą po śmierci dziecka.

*Wielkieś mi uczyniła pustki w domu moim,
Moja droga Orszulo, tym zniknięciem swoim.
Pełno nas, a jakoby nikogo nie było:
Jedną maluczką duszą tak wiele ubyło.*

TREN X

Epicentrum rozpacz, buntu i zwątpienia. Kryzys światopoglądowy poety, bardzo dramatyczny fragment, w którym Kochanowski w pewnym momencie wyraża zwątpienie w istnienie jakiegokolwiek życia pozagrobowego. Tren stanowi wielkie pytanie: Gdzie podziało się ukochane dziecko? Zawiera słynne zawołanie: *Gdziekolwiek jest, jeśliś jest*, które jest najgłębszym wyrazem rozpacz i zwątpienia Kochanowskiego.

*Czyś ty nad wszystkie nieba wysoko wzniesiona
I tam w liczbę aniołków małych policzona?*

TREN XIX – CZĘŚĆ 5 – NAPOMNIENIE

Ostatni tren, który przynosi ukojenie i pociechę. We śnie przybywa do Kochanowskiego zmarła matka. Ten ostatni utwór jest być może najważniejszy w całym cyklu, bo zawiera wiarę w osiągnięcie na ziemi szczęścia – mimo wszystko. Z przemowy matki wynika, że człowiek musi umieć przyjmować życie takim, jakie ono jest. Ma ono swój racjonalny bieg, ujęty w karby naturalnych narodzin i rozwoju, trwania i przemijania, którym podlega każdy. Trzeba być w życiu przygotowanym na wszystko i swój los znieść godnie, bo zarówno radość, jak i cierpienie są nieodzownym elementem ludzkiego życia, co wyraża słynnym nakazem:

*Ludzkie przygody, ludzkie nos.
Teraz, mistrzu, sam się lecz!*

*Czas doktor każdemu,
Ale kto pospolitym torem gardzi, temu
Tak późnego lekarstwa czekać nie przystoi!
Rozumem ma uprzedzić, co insze czas goi.*

KRYZYS ŚWIATOPOGLĄDOWY

- Poeta szuka pocieszenia nie tylko w poezji, lecz także w filozofii, głównie stoickiej. W obliczu nieszczęścia neguje jednak wartość cnoty, mądrości, wszystkich bliskich sobie ideałów. Polemizuje z dawnymi autorytetami i, rzecz jasna, w żadnym z nich nie znajduje oparcia. W zakończeniu **Trenu VIII** wyznaje ze smutkiem:

*Z każdego kąta żalność człowieka ujmuje,
A serce swej pociechy darmo upatruje*

- W **Trenie IX** z bolesną ironią potraktował Kochanowski mądrość – najwyższą obok cnoty wartość w humanistycznej koncepcji człowieka, a także źródło cnoty:

*Kupić by cię, Mądrości, za drogie pieniądze,
Która (jeśli prawdziwie mienią) wszystkie żądze,
Wszystki ludzkie frasunki umiesz wykorzenić.*

- W **Trenie XVI** Kochanowski konfrontuje biografię, postawy Cicerona z jego poglądami – i wartość tych ostatnich stawia pod znakiem zapytania:

*Przec z płaczem idziesz, Arpinie wymowny,
Z milej ojczyzny?*

lub

Czemu tak barzo córki swej żałujesz?

– czytamy. Zasady Cicerona zostają więc odrzucone.

- Nawet bardzo ceniony przez Kochanowskiego umiar okazał się nieprzydatny:

*Wiodłem swój żywot tak skromnie,
Że ledwie kto wiedział o mnie
Lecz Pan, który, gdzie tknąć, widzi
Zadał mi raz tym znaczniejszy,
Czym-em już był bezpieczniejszy.*

- Religijne dogmaty i ład ustanowiony przez Boga także tracą wartość pewników. W **Trenie X** znajdujemy serię pytań odnoszących się do miejsc pobytu ludzkiej duszy w różnych religiach. Najdramatyczniejsza z tych wątpliwości brzmi:

Gdziekolwiek jest, jeśliś jest.

Przywołanie rozmaitych miejsc pobytu duszy – takich jak niebo, wyspy szczęśliwe, myśl o jej wędrówce, reinkarnacji – sugeruje wątpliwość, która w ustach chrześcijan uchodzi za bluźnierstwo – duszy nie ma nigdzie! W **Trenie XI** ujawnia się z kolei zwątpienie w Opatrzność i Boże miłosierdzie:

Nieznamy wróg jakiś miesza ludzkie rzeczy.

- Straciły wartość dobroć i pobożność, lecz również tak bardzo niegdyś ceniona cnota (**Tren XI**):

*„Fraszka cnota!” – powiedział Brutus porażony,
Fraszka, kto się przypatrzy, fraszka z każdej strony.*

- Bezużyteczna okazuje się mądrość (**Tren XVII**):

*A rozum, który w swobodzie
Umiał mówić o przygodzie,
Dziś ledwie sam wie o sobie:
Tak mię podparł w mej chorobie.*

Na przekór twierdzeniom Cicerona, że człowiek mądry nie ulega zmartwieniu – poeta pisze w konkluzji **Trenu XVII**:

*A ja zatym lzy niech leją,
Bom stracił wszystkie nadzieję,
By mię rozum miał ratować...*

ŚWIATOPOGLĄD ODBUDOWANY

- Poeta próbuje przezwyciężyć zwątpienie i kryzys światopoglądowy. Próby takie pojawiają się w **Trenie XVII**, gdy zaczyna szukać ratunku u Boga. Tren ten rozpoczyna się wyznaniem parafrazującym werset ze starotestamentowej *Księgi Hioba*:

*Pańska ręka mię dotknęła,
Wszystkę mi radość odjęła.*

- Tren XVIII** to z kolei prośba do Boga o litość:

*My, nieposłuszne, Panie, dzieci Twoje,
W szczęśliwe czasy swoje
Rzadko Cię wspominamy,
Tylko rozkoszy zwykłych używamy.*

- W ostatnim utworze cyklu pojawia się zmarła matka poety. Zapewnia ona syna, że Orszula jest szczęśliwa w królestwie Bożym. Matka odbudowuje wiarę poety w życie pozagrobowe. Zapewnia go o Bożej sprawiedliwości, która jednak często może wydawać się ludziom niezrozumiała (*Skryte są pańskie sądy*). **Tren XIX albo Sen** przynosi nowe pojęcie filozofii życiowej człowieka, przywraca ufność w Bożą sprawiedliwość:

*Tego się, synu, trzymaj, a ludzkie przygody
Ludzkie noś! Jeden jest Pan smutku i nagrody.*

– czytamy. Pełnię człowieczeństwa stanowią zarówno radosne doświadczenia, jak i te tragiczne. Pociecha zawarta w tym trenie wynika także ze stwierdzenia wspólnoty doli człowieczej. Ponadto **Tren XIX** przywraca znaczenie rozumowi ludzkiemu i potwierdza wartość zdobywanej długoletnim wysiłkiem wiedzy. Światopogląd został więc odbudowany – i to dzięki przeświadczeniom jeszcze bliższym ideałom renesansowego humanizmu – wolnym od złudnej wiary w to, że schematy i doktryny mogą zbawić świat.

NA CZYM POLEGA NOWATORSTWO „TRENÓW”?

W czasach Kochanowskiego, gdy medycyna nie stała na tak wysokim poziomie jak dziś, śmierć dziecka była zdarzeniem smutnym, ale wcale nie nadzwyczajnym. Dlatego dla ówczesnych ludzi ogromna rozpacz po stracie dziecka, nawet tak małego jak Orszulka – gdy zmarła, miała mniej więcej dwa i pół roku – była czymś dziwnym, by nie rzec niestosownym.

- Po raz pierwszy też w literaturze polskiej z taką siłą doszło do głosu uczucie intymne – utwór jest czymś w rodzaju lirycznego pamiętnika.

- Przede wszystkim jednak *Treny* to świadectwo ewolucji intelektualnej autora.

- W *Trenach* wykorzystany został motyw snu na jawie: zamknięciem cyklu jest wizja, w której do poety przychodzi jego zmarła matka.

- Treny* zawierają obronę prawa człowieka do okazywania uczuć jako czegoś zgodnego z ludzką naturą. Były rozrachunkiem z cenioną wówczas, przez samego poetę także!, filozofią stoicką – mądrością zdolną zmienić człowieka w kamień. Poeta kształtował nową wrażliwość. Trzeba bowiem pamiętać, że większość autorów humanistycznych przejęta była ideałami stoickimi. Powtarzali oni, że mądrość i cnota stanowią pewną obronę przed wszelakimi przeciwnościami losu.

MINITEST

Przeczytaj uważnie tekst:

Jan Kochanowski

Do gór i lasów

*Wysokie góry i odziane lasy
Jako rad na was patrzę, a swe czasy
Młodsze wspominam, które tu zostały,
Kiedy na statek człowiek mało dbały.
Gdziem potym nie był? Czegom nie skosztował?
Jażem przez morze głębokie żeglował,
Jażem Francuzy, ja Niemce, ja Włochy,
Jażem nawiedził Sybilline lochy.
Dziś żak spokojny, jutro przypasany
Do miecza rycerz; dziś między dworzany
W pańskim pałacu, jutro zasie cichy
Ksiądz w kapitule, tyle że nie z mnichy
W szarej kaplicy a z dwojakim płatem;
I to czemu nic, jeśliże opatem
Taki był Proteus, mieniać się to w smoka
To w deszcz, to w ogień, to w barwę obłoka.
Dalej co będzie? Srebrne w głowie nici
A ja z tym trzymam, kto co w czas uchwyci...*

1. Wers pierwszy, w którym podmiot liryczny zwraca się do gór i lasów, odczytujesz jako:

- a) zapowiedź baśni
- b) początek testamentu
- c) pochwałę natury
- d) wstęp do przewodnika po górach

2. Która rekonstrukcja opisanej podróży jest prawidłowa:

- a) z gór do lasów, przez morze, Francję, Niemcy, Włochy
- b) morze, góry, Francja, Belgia, Neapol
- c) chodzi tu o podróż w czasie
- d) żegluga przez morze, Francja, Niemcy, Włochy, Neapol

3. Kochanowski wspomina swoje kolejne wcielenia. Są to:

- a) student, rycerz, dworak, ksiądz,
- b) student, rycerz, żeglarz, mnich
- c) student, rycerz, ksiądz, mnich
- d) student, Proteus, mnich, rycerz

4. Powyższe życiowe role zostały zestawione na zasadzie:

- a) kontrastu
- b) podobieństwa
- c) przynależności do epoki
- d) bez żadnej zasady

5. Wskaż dwa nawiązania do kultury antyku.

.....
.....

6. Porównując się do Proteusa, poeta pragnie podkreślić swoją:

- a) zuchwałość i odwagę
- b) znajomość mitologii
- c) zmienność życiowych ról
- d) rolę w życiu narodu

7. Kim był mitologiczny Proteus? Nie musisz wiedzieć. Ale znajdziesz wyjaśnienie w:

- a) Słowniku wyrazów obcych
- b) Słowniku mitów i symboli
- c) Słowniku terminów literackich
- d) Słowniku imion i legend

8. Na podstawie fraszki wskaż charakterystyczną umiejętność Proteusa:

- a) przepowiadanie pogody
- b) szybkość
- c) umiejętność przekształcania swojej postaci
- d) „zianie” ogniem jak smok

9. Dwa końcowe wersy fraszki, są poetycką ilustracją hasła:

- a) *Człowiekiem jestem i nic co ludzkie nie jest mi obce* (hasło humanizmu)
- b) *Carpe diem* (*chwytaj dzień* – hasło epikureizmu)
- c) *Panthea rei* – *wszystko płynie, zmienia się* (według Heraklita)
- d) *Vanitas vanitatum* (średniowieczna filozofia przemijania)

10. Fraszkę *Do gór i lasów* można nazwać:

- a) refleksyjną i autobiograficzną
- b) refleksyjną i podróżniczą
- c) refleksyjną i mitologiczną
- d) biograficzną i biesiadną

11. Wypisz 4 cechy człowieka renesansu, jakie prezentuje podmiot liryczny wiersza.

- a) umiłowanie natury
- b) wiedza o antyku
- c) nabywanie wiedzy w podróży
- d) postawa uznająca za wartość ziemskie życie.

12. Słowa, które współcześnie zmieniły znaczenie to:

- a) żak, lochy
- b) statek, odziane,
- c) płat, opat
- d) żak, rycerz

13. W kilku zdaniach (najwyżej pięciu) określ swój stosunek do postawy, jaką deklaruje poeta w ostatnim wersie fraszki, poprzyj pogląd trzema argumentami.

WZÓR:

• *Ostatnie słowa fraszki* („a ja z tym trzymam, kto co w czas uchwyci”) *to jawna deklaracja filozofii epikurejskiej, przekaz, żeby cieszyć się każdą chwilą, cenić życie, bo szybko przemija.*

(1 pkt za nazwanie tezy. Poświęciłeś jedno zdanie)

• *Zgadzam się z tą postawą – uważam, że życie jest piękne i jest tak wielkim darem, że trzeba z niego korzystać. Kiedy mamy wolny czas, lepiej odpoczywać i doceniać każdą godzinę niż ubolewać, że chwile mijają. Kiedy nadchodzi piękna pogoda, należy korzystać z niej, a nie czekać na deszcz.*

3 pkt – za sformułowanie poglądu, dwa przykłady: wolny czas i pogoda. Poszły na to 3 zdania. Mamy więc tylko jedno:

• *Epikur głosił, że dobro to przyjemność i brak cierpień, ja zaliczam się do zwolenników tego starożytnego poglądu.*

1 pkt za zgrabne sformułowanie. *Gimbus* dodałby jeszcze jeden za pochwalenie się wiedzą o starożytności.

ODPOWIEDZI

Odp. 1 c); Odp. 2 d); Odp. 3 a); Odp. 4 a); Odp. 5 *Sybilline lochy i Proteus*; **Odp. 7 b); Odp. 6 c); Odp. 8 c); Odp. 9 b); Odp. 10 a); Odp. 11 b), d); Odp. 12 b)**

SŁOWOTWÓRSTWO

POJĘCIA, KTÓRE MUSICIE ZNAĆ I ROZUMIEĆ

- **Wyraz rdzenny** – wyraz, którego nie możemy odnieść do innych wyrazów; niepodzielny słowotwórczo; dzieli się na temat (rdzeń) i końcówkę, np. *dom -Ø*, *dam -a*, *pis -ać*.

Uwaga!

- Jeśli rzeczownik zakończony jest na spółgłoskę, cały wyraz jest tematem (*dom*).
- Jeżeli rzeczownik zakończony jest na samogłoskę, tematem jest ta część wyrazu, która zostaje po odrzuceniu samogłoski (*dam -a*).
- Żeby ustalić temat czasownika, należy odrzucić końcówkę bezokolicznika – *ć/c* oraz poprzedzającą ją samogłoskę (*pis -ać*).

- **Wyraz podstawowy** – wyraz, od którego został utworzony inny wyraz, np. *dom* – *domek*, *dama* – *damski*, *pisać* – *napisać*; wyraz podstawowy dzielimy na temat i końcówkę:

dom -Ø, *dam -a*, *pis -ać*
 temat końcówka

- **Wyraz pochodny** – wyraz posiadający znaczenie słowotwórcze, utworzony od wyrazu podstawowego za pomocą formantu; dzieli się na podstawę słowotwórczą i formant, np. *dom* – *domek*, *dama* – *damski*, *pisać* – *napisać*.

Uwaga! Wyraz pochodny może być jednocześnie wyrazem podstawowym dla innego wyrazu, np. *domek* – to wyraz pochodny od wyrazu *dom*, ale jednocześnie wyraz podstawowy dla wyrazu *domeczek*.

- **Podstawa słowotwórcza** – część wspólna wyrazu podstawowego i pochodnego; podstawa słowotwórcza wyrazu pochodnego = temat wyrazu podstawowego, np. *dom* – *dom-ek*

temat podstawa słowotwórcza

Uwaga! Podstawa słowotwórcza może różnić się od tematu wyrazu podstawowego obocznościami:

a) samogłoskowymi, np.:

- o : ó – *głowa* – *głów-ka*
- e : o – *dzień* – *dzion-ek*
- e : a – *biały* – *biel-ić*
- ą : ę – *dąb* – *dęb-owy*
- e : Ø – *pies* – *ps-i*

b) spółgłoskowymi, np.:

- t : ć – *tort* – *torc-ik*
- l : ł – *szkoła* – *szkol-ny*
- r : rz – *murarz* – *murar-ski*
- k : cz – *kok* – *kocz-ek*
- ch : sz – *duch* – *dusz-ek*

- **Formant** – część, za pomocą której tworzymy nowy wyraz, np. *dom* – *dom-ek*

formant

RODZAJE FORMANTÓW:

- **przedrostki** – występują przed podstawą słowotwórczą, np. *na-pisać*, *z-jeść*, *pod-skoczyć*,
- **przyrostki** – występują po podstawie słowotwórczej (przyrastają do niej), np. *dom-ek*, *dam-ski*, *cukier-nia*,
- **formanty zerowe -Ø** – występują w wyrazach pochodnych, które powstały przez odrzucenie końcowej części wyrazu podstawowego, np.
myśl – Ø (wyraz podstawowy *myśl-eć*),
bieg – Ø (wyraz podstawowy *bieg-ać*),
- **wrostki** – cząstki: *-o-*, *-i-*, *-y-* łączące dwie podstawy słowotwórcze, np.
star-o-dawny,
woz-i-woda,
licz-y-krupa
- **równocześnie przedrostki i przyrostki**, np.:
las – *za-les-ić*,
- **równocześnie cząstka -o- oraz przyrostek**, np.:
nos-o-roż-ec.

- **znaczenie słowotwórcze** – „definicja” wyrazu pochodnego zapisana w cudzysłowie, zawierająca wyraz podstawowy, np.:

- *domek* – „mały dom”,
- *damski* – „taki, który należy do damy”,
- *napisać* – „skończyć pisać”.

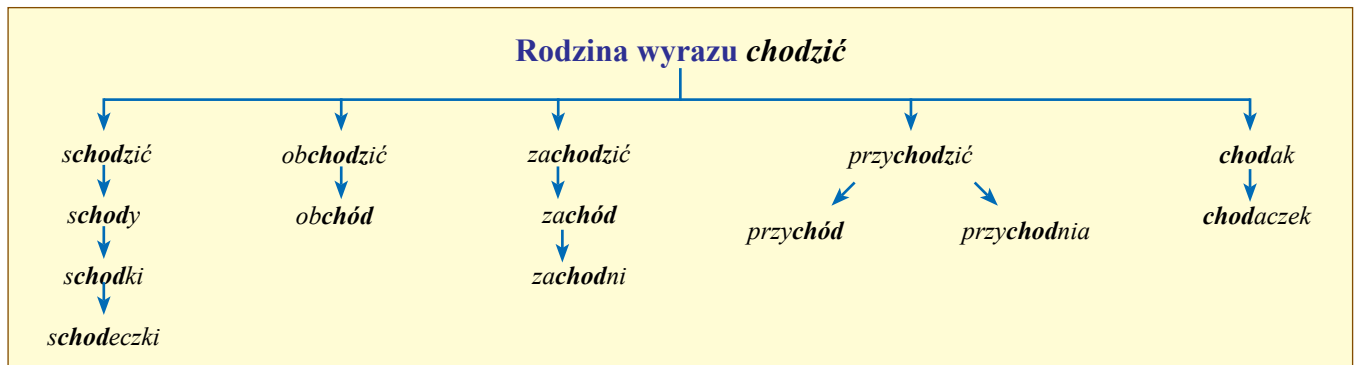
- **wyraz podzielny słowotwórczo** – wyraz, który ma znaczenie słowotwórcze i który możemy odnieść do innych wyrazów, np.

- *tygrysica* – „samica tygrysa”,
- *phywak* – „ten, kto plywa”.

- **rdzeń** – temat wyrazu rdzennego; część wspólna dla wyrazów pokrewnych (rodziny wyrazów), np.

dom, *domek*, *domeczek*, *domowy*, *domownik*, *domator*, *domostwo*, *bezdomny*, *zadomowić*.

- **rodzina wyrazów** – wszystkie wyrazy pokrewne mające wspólny rdzeń, np. (strona obok)

FUNKCJE FORMANTÓW SŁOWOTWÓRCZYCH

Formanty nie tylko tworzą nowe wyrazy – wyrazy pochodne, ale także modyfikują ich znaczenie. Wyrazy pochodne o wspólnym

znaczeniu słowotwórczym, nadanym im przez odpowiednie formanty, tworzą odrębne kategorie znaczeniowe.

WŚRÓD RZECZOWNIKÓW ODRZECZOWNIKOWYCH WYRÓŻNIAMY NASTĘPUJĄCE KATEGORIE ZNACZENIOWE:

1. Zdrobnienia – tworzą je formanty: **-ek, -ka, -ko, -ik, -yk**, np.

mur – *mur-ek* „mały mur”
małpa – *małp-ka* „mała małpa”
wino – *win-ko* „małe wino”
koń – *kon-ik* „mały/miły koń”
talerz – *talerz-yk* „mały talerz”

2. Zgrubienia – tworzą je formanty: **-sko, -isko, -ysko, -idło, -ydło**, np.

baba – *bab-sko* „zła baba”
chłop – *chłop-isko* „zły chłop”
ucho – *usz-ysko* „duże ucho”
powieść – *powieść-idło* „zła powieść”
sztuka – *sztucz-ydło* „zła sztuka”

3. Nazwy miejsc, w których się coś znajduje, wytwarza lub sprzedaje – tworzą je formanty: **-nia, -arnia, -alnia, -ownia, -nik, -nica, -ownica**, np.

cukier – *cukier-nia* „miejsce, w którym sprzedaje się wyroby z cukru”
kawa – *kawi-arnia* „miejsce, gdzie można wypić kawę”
przędza – *przędz-alnia* „fabryka przędzy”
kocioł – *kottl-ownia* „miejsce, gdzie znajduje się kocioł”
kura – *kur-nik* „miejsce, gdzie są kury”
cukier – *cukier-nica* „naczynie na cukier”
piasek – *piask-ownica* „miejsce do zabawy, w którym znajduje się piasek”

4. Nazwy wykonawców zawodów – tworzą je formanty: **-nik, -owiec, -arz, -ak, -ista**, np.

rola – *rol-nik* „ten, kto pracuje na rolu”
stocznia – *stoczn-owiec* „ten, kto pracuje w stoczni”

czapka – *czapk-arz* „ten, kto szyje czapki”
ryba – *ryb-ak* „ten, kto łowi ryby”
maszyna – *maszyn-ista* „ten, kto prowadzi maszynę”

5. Nazwy mieszkańców miast, wsi, osiedli, regionów, krajów – tworzą je formanty: **-ak, -anin, -ik, -czyk, -ańczyk, -ec, -in**, np.

Śląsk – *Śląz-ak* „mieszkaniec Śląska”
Głogów – *głogowi-anin* „mieszkaniec Głogowa”
Anglia – *Angl-ik* „mieszkaniec Anglii”
Chiny – *Chiń-czyk* „mieszkaniec Chin”
Afryka – *Afryk-ańczyk* „mieszkaniec Afryki”
Ukraina – *Ukraini-ec* „mieszkaniec Ukrainy”
Litwa – *Litw-in* „mieszkaniec Litwy”

Uwaga!

Nazwy mieszkańców państw i regionów piszemy wielką literą, a nazwy mieszkańców miast, wsi i osiedli – małą literą.

6. Nazwy żeńskie od męskich – tworzą je formanty: **-ka, -ica, -nica, -owa, -yni**, np.

kot – *kot-ka* „samica kota”
słoń – *słon-ica* „samica słonia”
uczeń – *uczeń-nica* „dziewczyna uczeń”
wójt – *wójt-owa* „żona wójta”
mistrz – *mistrz-yni* „kobieta mistrza”

WŚRÓD RZECZOWNIKÓW ODCZASOWNIKOWYCH WYRÓŻNIAMY NASTĘPUJĄCE KATEGORIE ZNACZENIOWE:

1. Nazwy wykonawców czynności – tworzą je formanty: **-acz, -arz, -ak, -ca, -nik, -iciel, -ec**, np.

grać – *gr-acz* „ten, kto gra”
pisać – *pis-arz* „ten, kto pisze”
śpiewać – *śpiew-ak* „ten, kto śpiewa”
kierować – *kierow-ca* „ten, kto kieruje”

pracować – pracow-nik „ten, kto pracuje”
przedstawić – przedstaw-iciel „ten, kto przedstawia (firmę)”
jeździć – jeździ-ec „ten, kto jeździ”

2. Nazwy narzędzi – tworzą je formanty: **-ak, -acz, -aczka, -nik, -anik, -arka, -alka**, np.

pisać – pis-ak „to, czym się pisze”
rozpylać – rozpyl-acz „to, czym się rozpyla”
kopać – kop-aczka „to, czym się kopie”
palić – pal-nik „to, czym/ na czym się pali”
rozpuszczać – rozpuszcz-alnyk „to, czym/w czym się rozpuszcza”
ładować – ładow-arka „to, czym się ładuje”
grzać – grz-atka „to, czym się grzeje”

Uwaga!

- Jeżeli będziesz tworzyć znaczenia słowotwórcze rzeczowników odczasownikowych, nie popełniaj następującego błędu:
grzałka – „to, co służy do grzania”, ponieważ wyraz *grzanie* jest rzeczownikiem (kto? co? – *grzanie*) a nie czasownikiem.
- Przy tworzeniu znaczeń słowotwórczych rzeczowników odczasownikowych jako wyraz podstawowy **musimy** podać **czasownik**, a więc – *grzałka* – „to, czym się grzeje”.

3. Nazwy miejsc, w których się coś robi – tworzą je formanty: **-nia, -arnia, -alnia, -isko**, np.

pracować – pracow-nia „miejsce, gdzie się pracuje”
palić – pal-arnia „miejsce, gdzie się pali”
kopać – kop-alnia „miejsce, gdzie się kopie”
wysypywać – wysyp-isko „miejsce, gdzie się wysypuje (śmieci)”

WŚRÓD RZECZOWNIKÓW ODPRZYMIOTNIKOWYCH WYRÓŻNIAMY NASTĘPUJĄCE KATEGORIE ZNACZENIOWE:

1. Nazwy nosicieli cech – tworzą je formanty: **-ec, -ek, -ka, -ak, -ik, -as**, np.

mądry – mędrz-ec „ten, kto jest mądry”
śmiały – śmiał-ek „ten, kto jest śmiały”
wieczorowa – wieczorów-ka „szkoła wieczorowa”
ponury – ponur-ak „człowiek ponury”

2. Nazwy cech – tworzą je formanty: **-ość, -ota, -Ø**, np.

stary – star-ość „cecha człowieka, który jest stary”
głupi – głup-ota „cecha człowieka, który jest głupi”
zielony – zieleń-Ø „cecha czegoś, co jest zielone”

JAK PRZEPROWADZIĆ ANALIZĘ SŁOWOTWÓRCZĄ WYRAZU?

- • Po pierwsze należy ustalić, czy wyraz jest podstawowy, czy pochodny.
- • Następnie (dla wyrazu pochodnego) szukamy znaczenia słowotwórczego wyrazu.
- • Wyraz podstawowy dzielimy na temat i końcówkę.
- • Wyraz pochodny – na podstawie słowotwórczą i formant.
- • Nazywamy rodzaj formantu, np.
rybak – „ten, kto łowi ryby”

↖ znaczenie słowotwórcze

ryba – wyraz podstawowy, **ryb-a**
 temat ↖ ↗ końcówka

rybak – wyraz pochodny, **ryb-ak**
 podstawa ↖ ↗ formant
 słowotwórcza (przyrostek)

JAK SĄ ZBUDOWANE RZECZOWNIKI POCHODNE?

- Rzeczowniki pochodne mogą być utworzone od:
 - • **innych rzeczowników** (rzeczowniki odrzeczownikowe), np. *lew* – *lwica*,
 - • **czasowników** (rzeczowniki odczasownikowe), np. *mówić* – *mówca*,
 - • **przymiotników** (rzeczowniki odprzymiotnikowe), np. *stary* – *starzec*,
 - • **liczebników** (rzeczowniki odliczebnikowe), np. *sześć* – *szóstka*,
 - • **zaimków** (rzeczowniki odzaimkowe), np. *sobie* – *sobek*,
 - • **wyrażeń przyimkowych**, np. *na ramieniu* – *naramiennik*,
 - • **dwóch wyrazów** (rzeczowniki złożone), np. *czarna ziemia* – *czarnoziem*.

WYRAZY ZŁOŻONE

Wyrazy złożone – wyrazy pochodne, które powstały od dwóch wyrazów podstawowych i w związku z tym zawierają dwie podstawy słowotwórcze.

RODZAJE WYRAZÓW ZŁOŻONYCH:

• **zestawienia** – dwa odrębne wyrazy, które tworzą jedną całość znaczeniową, np.:

- czarna jagoda,
- wieczne pióro,
- Morze Bałtyckie,
- Nowy Sącz.

• **zrosty** – dwa wyrazy zrosnięte ze sobą bez żadnych elementów łączących, np.

- Wielkanoc,
- Rzeczpospolita,
- dobranoc,
- Bogumiła.

• **złożenia** – dwie podstawy słowotwórcze połączone wrostkiem **-o-**, **-i-**, **-y-**, np.

- desk-o-rolka,
- lam-i-główka,
- włócz-y-kij.

UŻYCIĘ ŁĄCZNIKA W WYRAZACH ZŁOŻONYCH

• Z łącznikiem piszemy przymiotniki złożone z członów równorzędnych znaczeniowo, które moglibyśmy połączyć spójnikiem *i*, np.

- biało-czerwony (*biały i czerwony*),
- północno-zachodni (*północny i zachodni*).

• Przymiotniki złożone z członów znaczeniowo nierównorzędnych piszemy bez łącznika, np.

- jasnoniebieski (*niebieski o jasnym odcieniu*),
- bladoróżowy,
- matorolny.

• Łączniki stosuje się w przymiotnikach złożonych z więcej niż dwóch członów, np.

- staro-cerkiewno-słowiański.

• Złożenia rzeczownikowe pisze się zazwyczaj bez łącznika, np.

- językoznawca,
- gwiazdozbiór,
- sokowirówka.

• Łącznik stosuje się w nazwach jednostek administracyjnych złożonych z dwóch członów rzeczownikowych, np.

- Skarżysko-Kamienna,
- Bielsko-Biała.

SKRÓTOWCE

Skrótowce – wyrazy utworzone z pierwszych liter, głosek lub sylab kilkuwyrazowych nazw instytucji, organizacji, firm, państw, partii politycznych, np.:

- PAN – Polska Akademia Nauk,
- UJ – Uniwersytet Jagielloński,
- SKS – Szkolny Klub Sportowy,
- RP – Rzeczpospolita Polska;

w zależności od tego, w jaki sposób zostały utworzone lub jak je wymawiamy, skrótowce dzielimy na kilka grup.

Uwaga! Po literach skrótowca nigdy nie stawiamy kropek.

ODMIANA SKRÓTOWCÓW

Większość skrótowców odmienia się tak jak rzeczowniki, np.

- OBOP (*Ośrodek Badania Opinii Publicznej*),
 - OBOP -u,
 - OBOP -owi,
 - OBOP -em,
 - OBOP -ie.

• Nieodmienne są skrótowce zakończone w wymowie na: *e, i, o, u*, np.

- PZU (*Powszechny Zakład Ubezpieczeń*) – wymawiamy *pezetu*.

TYPY SKRÓTOWCÓW:

- **literowce** – wyrazy składające się z pierwszych liter wyrazów wchodzących w skład skróconej nazwy, np. *SKS* – wymawiamy *es ka es*, *bo S* to *es*, *K* to *ka*, *S* to *es*; literowce wymawiamy tak, jakbyśmy odczytywali nazwy liter je tworzących; akcentujemy ostatnią sylabę.

Uwaga!

W literowcach (*SKS*) i głoskowcach (*PAN*) wszystkie litery (poza przyimkami i spójnikami) są wielkie.

- **głoskowce** – wyrazy składające się z pierwszych głosek wyrazów tworzących pełną nazwę, np.
 - *PAN* (*Polska Akademia Nauk*) – wymawiamy jako *pan*,
 - *GUS* (*Główny Urząd Statystyczny*) – wymawiamy jako *gus*; czytaj głoski jak jeden wyraz.

- **syłabowce** – wyrazy składające się z początkowych sylab lub innych grup głosek wyrazów tworzących skracaną nazwę, np. *Polfa* (*Polska Farmacja*); czytaj sylaby i grupy głosek jako jeden wyraz: *polfa*.

Uwaga! W literowcach (*SKS*) i głoskowcach (*PAN*) wszystkie litery (poza przyimkami i spójnikami) są wielkie.

- **skrótowce mieszane** – wyrazy powstałe w sposób niejednolity, z kombinacji pierwszych liter, sylab, głosek, grup głosek, np. *Cepelia* (*Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego*); czytaj grupę głosek *Centrala*+ nazwę litery *Przemysłu* (*pe*)+ pierwsze głoski kolejnych wyrazów *Ludowego i Artystycznego* (*lia*)= *cepelia*.

SKRÓTY

Skróty – połączenie kilku liter jednego lub więcej wyrazów, które stosuje się w celu skrócenia zapisu, np.:

- *dr* – doktor;
- *Sz.P.* – Szanowni Państwo/Pani/Pan,
- *mgr* – magister.

Skróty zapisujemy najczęściej małą literą; odczytujemy je zawsze w pełnym brzmieniu, np.

- *wg* – według,
- *itp.* – i tym podobnie.

ZASADY INTERPUNKCYJNE

Kropkę stawiamy:

- po skrótach, które nie są zakończone ostatnią literą skracanego wyrazu, np.
 - *prof.* – profesor;
 - *godz.* – godzina,
 - *kl.* – klasa,
- po skrótach wielowyrazowych:
 - po każdej literze skrótu, którego drugi lub kolejny człon rozpoczyna się od samogłoski, np.:
 - *p.n.e.* – przed naszą erą,
 - *n.e.* – naszej ery,
 - *p.o.* – pełniący obowiązki
 - tylko na końcu skrótu, jeżeli jego kolejne człony zaczynają się od spółgłoski, np.:

- *itd.* – i tak dalej,
- *pt.* – pod tytułem,
- *pw.* – pod wezwaniem,
- *cdn.* – ciąg dalszy nastąpi

Kropki nie stawiamy:

- po skrótach oznaczających nazwy polskich jednostek monetarnych, np.:
 - *zł* (złoty),
 - *gr* (groszy),
- po skrótach stosowanych w matematyce, fizyce, chemii, nazwach jednostek miar, np.:
 - *cm* – centymetr,
 - *v* – prędkość,
 - *Mg* – magnez,
 - *dag* – dekagram,
 - *h* – godzina,
 - *t* – czas,
- po skrótach zakończonych ostatnią literą skracanego wyrazu, np.:
 - *mgr* – magister,
 - *wg* – według,
 - *nr* – numer

Uwaga!

Jeżeli skrót zakończony ostatnią literą skracanego wyrazu użyty jest w innym przypadku niż M. i W., wówczas stawiamy po nim kropkę, np. *Lekcje matematyki są w mojej szkole prowadzone przez dr. Kowalskiego.*

SŁOWOTWÓRSTWO – TEST

1. Połącz pojęcie z definicją.

- a) rdzeń
- b) wyraz podzielny słotwórczo
- c) formant
- d) podstawa słotwórcza

I – element, za pomocą którego został utworzony wyraz pochodny i którym różni się on od wyrazu podstawowego

II – wyraz, który ma znaczenie słotwórcze i który możemy odnieść do innych wyrazów

III – część wyrazu pochodnego, która jest wspólna dla wyrazu podstawowego i pochodnego

IV – niepodzielna słotwórczo, wspólna część wszystkich wyrazów wchodzących w skład rodziny słotwórczej

2. W wyrazie podstawowym *komputer* oddziel temat od końcówki.

komputer –

3. W wyrazie pochodnym *komputerek* wyróżnij podstawę słotwórczą i formant.

komputerek –

4. Do podanych wyrazów pochodnych dopisz wyrazy podstawowe.

ciotka – *koteczek* –

mądrość – *nochal* –

5. Do podanych wyrazów podstawowych dopisz wyrazy pochodne.

oko – *lampa* –

lew – *zjeżdżać* –

6. Przyporządkuj wyrazy z ramki do właściwych kategorii rzeczowników odczasownikowych.

a) nazwy narzędzi –

b) nazwy wykonawców czynności –

c) nazwy miejsc, w których wykonuje się czynność –

rozdzielnia, dyktafon, pracownia, sprzedawca, pływak, zmywarka, powiększalnik, wysypisko, donosiciel

7. Podkreśl rdzenie w rodzinie wyrazów. Wypisz oboczności.

chmura, chmurka, chmureczka, chmurny, zachmurzyć, zachmurzenie

8. Posiłkując się podanymi formantami, utwórz dowolne wyrazy pochodne z grupy rzeczowników i czasowników.

rzeczowniki

..... -acz

..... -ca

..... -ka

..... -erz

czasowniki

z-

pod-

w-

prze-

9. Utwórz zgrubienie od wyrazu *uszy* oraz zdrobnienie od wyrazu *lektura*.

uszy - *lektura* -

10. Od podanych rzeczowników utwórz nazwy mieszkańców miast, regionów, krajów.

Kaszuby, Afryka, Łódź, Francja, Białystok, Ameryka, Szkocja, Warszawa, Śląsk, Pomorze

11. Podaj znaczenia słotwórcze nazw wykonawców zawodów.

cymbalista - „ten, kto...”

ciastkarz -

stoczniowiec -

zegarmistrz -

12. Narysuj wykres rodziny wyrazów. Zaznacz rdzenie. Podkreśl podstawy słowotwórcze.

kot, kotek, kotka, koteczka, koteczek, kocur, koci, kociak, kociaczek

13. Podaj znaczenia słowotwórcze wszystkich wyrazów pochodnych z polecenia 12.

14. Podaj 5 rzeczowników będących nazwami wykonawców zawodów.

.....

15. Zestaw formanty (1-4) z nazwami (A-D). Obok każdej zestawionej pary podaj 1 przykład rzeczownika należącego do danej kategorii.

Nazwy: (A) wykonawców czynności Formanty: (1) *-anie, -enie, -cie*

(B) czynności	(2) <i>-ak, -anin</i>
(C) mieszkańców	(3) <i>-stwo, -ctwo</i>
(D) gałęzi przemysłu	(4) <i>-arz, -acz</i>

16. Podziel wyrazy na złożenia, zrosty, zestawienia.

Wielkanoc, samowolny, dobranoc, Biała Podlaska, ostrosłup, Białystok, koń mechaniczny, żywoplot, Stary Sącz, listonosz, półkula

17. Co oznaczają podane skrótkowce? Zapisz pełne nazwy.

WOPR, SGH,
 NIP, OBOP,
 PESEL, NIK,
 BOR, PWN

18. Zapisz, jak należy wymawiać podane niżej skrótkowce. Podziel je na literowce, głoskowce, sylabowce, skrótkowce mieszane.

NIK –
 Pagart –
 Polfilm –
 SPATiF –
 ONZ –
 ZUS –
 PAH –
 OIOM –

19. Zastąp podkreślone wyrazy skrótami. Pamiętaj o zasadach interpunkcji.

- W szkole odbyło się spotkanie z generałem *Wacławem Maleckim*.
- Chodzę do Gimnazjum numer 2 w Pultusku.
- Moja wychowawczyni to magister *Katarzyna Popławska*.
- Studenci uwielbiają wykłady profesora *Nowackiego*, a doktor *Musiałek* nie cieszy się ich uznaniem.
- Przyjdź do mnie około godziny 19.00.
- Podobał mi się film pod tytułem „Podwójne życie Weroniki”.
- W tym gabinecie przyjmuje docent doktor habilitowany *Sławomir Wieczorek*.

20. Wyjaśnij, co oznaczają następujące skróty, które znajdują się w słownikach.

a. –
 por. –
 zob. –
 p. –

ODPOWIEDZI

Odp. 1

a) – IV, b) – II, c) – I, d) – III

Odp. 2

komputer – Ø

temat końcówka

Wyraz *komputer* to rzeczownik zakończony na spółgłoskę, a więc cały wyraz jest tematem.

Odp. 3

komputer -ek

podstawa słowotwórcza formant (przyrostek)

Odp. 4

ciotka – ciocia koteczek – kotek

mądrość – mądry nochal – nos

Odp. 5

oko – oczko lampa – lampka

lew – lwica zjeżdżać – zjeżdżalnia

Odp. 6

a) dyktafon, zmywarka, powiększalnik

b) sprzedawca, pływak, donosiciel

c) rozdzielnia, pracownia, wysypisko

Odp. 7

chmura, chmurka, chmureczka, chmurny,

zachmurzyć, zachmurzenie (r.rz)

Odp. 8

rzeczowniki

czasowniki

pal -acz

z-jechać

rad -ca

pod-nieść

rącz-ka

w-paść

tanc -erz

prze-mówić

Odp. 9

uszy – usz-yska

lektura – lektur-ka

Odp. 10

Kaszuby – Kaszub

Afryka – Afrykańczyk

Łódź – łodzianin

Francja – Francuz

Białystok – białostoczanin

Ameryka – Amerykanin

Szkocja – Szkot

Warszawa – warszawiak

Śląsk – Ślązak

Pomorze – Pomorzanie

Op. 11

cymbalista – „ten, kto gra na cymbałach”

ciastkarz – „ten, kto piecze ciastka”

stocznowiec – „pracownik stoczni”

zegarmistrz – „ten, kto jest mistrzem w naprawianiu zegarów”

Odp. 12

kot

kotek

kotka

kocur

koci

kociak

koteczek

koteczka

kociaczek

Odp. 13

kotek – „mały/miły kot”

koteczek – „mały/miły kotek”

kotka – „samica kota”

koteczka – „mała/miła kotka”

kocur – „duży/zły kot”

koci – „należący do kota”/ „związany z kotem”

kociak – „dziecko kota”

kociaczek – „mały/miły kociak”

Odp. 14

basista – „ten, kto gra na basie”

muzyk – „ten, kto się zajmuje muzyką”

fizyk – „ten, kto się zajmuje fizyką”

pszczelarz – „ten, kto się zajmuje pszczołami”

garncarz – „ten, kto wyrabia garnki”

Odp. 15

A – 4, palacz

B – 1, mycie

C – 2, Rosjanin

D – 3, ślusarstwo

Odp. 16

złożenia – *samowolny, ostrosłup, żywopłot, listonosz*

zrosty – *Wielkanoc, dobranoc, Białystok, półkula*

zestawienia – *Biała Podlaska, koń mechaniczny, Stary Sącz*

Odp. 17

WOPR – Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe

SGH – Szkoła Główna Handlowa

NIP – Numer Identyfikacji Podatkowej

OBOP – Ośrodek Badania Opinii Publicznej

PESEL – Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności

NIK – Najwyższa Izba Kontroli

BOR – Biuro Ochrony Rządu

PWN – Polskie Wydawnictwo Naukowe

Odp. 18

NIK – czyt. Nik, głoskowiec

Pagart – czyt. Pagart, skrótowiec mieszany

Polfilm – czyt. Polfilm, sylabowiec

SPATiF – czyt. Spatif, głoskowiec

ONZ – czyt. Oenzet, literowiec

ZUS – czyt. Zus, głoskowiec

PAH – czyt. Pah, głoskowiec

OIOM – czyt. Ojom, głoskowiec

Odp. 19

generałem – gen.

numer – nr

magister – mgr

profesora – prof.

doktor – dr

około godziny – ok. godz.

pod tytułem – pt.

docent doktor habilitowany – doc. dr hab.

Odp. 20

a. – analogicznie,

por. – porównaj,

zob. – zobacz,

p. – patrz

Chcę zostać...

oceanografem

Oceanografia jest to nauka z pogranicza biologii, meteorologii, fizyki, geofizyki, zajmująca się badaniem wszelkich zjawisk zachodzących w oceanach.

Przedmioty

Oto wybrane przedmioty kierunkowe, których będziesz się uczył:

- geologię morza,
- hydrobiologię,
- hydrochemię,
- podstawy fizyki morza,
- oceanografię fizyczną,
- oceanografię chemiczną,
- oceanografia biologiczna,
- ekologia,
- oceanografia satelitarna,
- meteorologia morska
- wykłady monograficzne,
- analiza matematyczna,
- chemia,
- dynamika morza.

Z czym możesz mieć kłopoty?

Z matematyką, fizyką, podstawami fizyki morza.

Co jest naprawdę ciekawe?

Geologia morza, hydrochemia, podstawy fizyki morza, ekologia, oceanografia satelitarna, meteorologia morska.

- Oceanografię można studiować tylko w Instytucie Oceanografii w Gdyni.
- Kierunek ma charakter interdyscyplinarny – łączy wiedzę z zakresu nauk przyrodniczych i ścisłych.
- Jeśli interesuje Cię praca na morzu, jesteś żeglarzem, nurkujesz, nie straszne Ci wyzwania, lubisz przygody i podróże – to studia dla Ciebie.
- To wyjątkowy i idealny kierunek studiów dla tych, którzy kochają morze, interesują się tym co dzieje się pod jego powierzchnią, rozwojem wszelkich żywych form oraz ich zagrożeniami.

PREDYSPOZYCJE

- • Umiłowanie morza oraz natura podróżnika.
- • Nie obędzie się też bez zdolności do nauk ścisłych, matematyki i fizyki. Przydadzą się szczególnie na specjalności oceanografia fizyczna.
- • Brak lęku przed wodą.
- • Dobry stan zdrowia.
- • Mile widziane umiejętności żeglarskie.
- • Przydatna jest również dobra znajomość języków obcych, szczególnie angielskiego.

INWESTYCJE W LICEUM

- Wybierz klasę o profilu biologiczno-chemicznym lub matematyczno-fizycznym.
- Przyłóż się do przedmiotów ścisłych. Najlepiej weź udział w którejś z olimpiad przedmiotowych.
- Zrób kurs żeglarski (chyba umiesz pływać!).
- Koniecznie szlifuj swój angielski. Na oceanografii dużą wagę przykładają do znajomości języka obcego. Preferowany jest angielski – między innymi dlatego, że dużo podręczników do poszczególnych przedmiotów dostępnych jest tylko w wersji oryginalnej.
- Lektura do zaliczenia to „Życie morza” Kazimierz Demel, „Zarys oceanologii” V. Thurman.

STUDIA

O przebiegu studiów w dużej mierze decydują sami studenci, którzy z pomocą opiekuna naukowego ustalają swój program nauki. Przedmioty, które trzeba zaliczyć w ciągu roku, podzielone są na obowiązkowe i fakultatywne (do wyboru).

Zajęcia prowadzone są w formie:

- wykładów,
- konwersatoriów,
- seminariów,
- ćwiczeń audytoryjnych i laboratoryjnych,
- praktyk terenowych (warsztaty w strefie brzegowej, zajęcia w Stacji Morskiej w Helu itp.),
- warsztatów specjalistycznych w morzu (rejsy naukowo-badawcze, wyprawy badawcze itp.).

Oprócz przedmiotów teoretycznych, studenci odbywają regularne ćwiczenia na Stacji Morskiej na Helu. Istotną część kształcenia stanowią też laboratoria, ćwiczenia w morzu czy w pracowniach komputerowych. Studenci mają również możliwość doksztalcenia się na uczelniach zagranicznych (w Danii, Norwegii, Francji oraz Wielkiej Brytanii).

Studenci biorą również udział w realizacji projektów badawczych uczelni i uczestniczą w programach wymiany międzynarodowej (programy Sokrates/Erasmus i Leonardo da Vinci).

CHARAKTERYSTYKA WYBRANYCH PRZEDMIOTÓW

Akustyka morza

Zajęcia poświęcone są fizycznym podstawom akustyki morza, dowiesz się o absorpcji, odbiciu i rozpraszaniu fal dźwiękowych w niejednorodnym ośrodku morskim, rozprzestrzenianie się fal dźwiękowych w morzu stratyfikowanym, zasadach działania echosondy, sonaru.

Optyka morza

Na wykłady tego przedmiotu, będziesz mógł uczęszczać po zaliczeniu wstępu do fizyki. Dowiesz się wszystkiego o oddziaływaniu światła i innych fal elektromagnetycznych ze składnikami wody morskiej, o rzeczywistych właściwościach optycznych morza, pochłanianiu i rozpraszaniu światła w morzu, dopływie energii słonecznej i naturalnym oświetleniu toni morskiej, o transmisji światła przez powierzchnię wody, a także o przenikaniu światła w głąb toni morskiej, optycznej klasyfikacji wód i pozornych właściwościach optycznych morza.

Biologia organizmów morskich

Tu zapoznasz się w praktyce z budową poszczególnych grup organizmów i ich systematykę. Korzystając z mikroskopów i binokularów, posługując się odpowiednimi kluczami w analizowanych próbach, samodzielnie będziesz identyfikował gatunki, wykonywał ich opis i ostatecznie weryfikował poprawność oznaczeń.

Szczególne nacisk kładzie się tu na poznanie grup roślin i organizmów odgrywających szczególnie istotną rolę w środowisku morskim, takich jak sinice, brunatnice, krasnorosty.

Genetyka ogólna i ewolucyjna

Przedmiot ten obejmuje między innymi takie zagadnienia, jak: dziedziczenie płci, strukturę i organizację materiału genetycznego na poziomie molekularnym i chromosomowym. Dowiesz się tu wszystkiego o ewolucji genów i genomów oraz genetyczne podstawy procesów prowadzących do powstawania nowych gatunków.

Meteorologia morską

Na tych zajęciach poznasz skład i budowę atmosfery, współczesne metody obserwacji i badania atmosfery oraz światowy system wymiany informacji meteorologicznych.

ĆWICZENIA

Na ćwiczeniach poznasz zasady organizacji i prowadzenia morskich ekspedycji badawczych, przepisy i techniki dotyczące zasad bezpieczeństwa i ratowania życia na morzu oraz nauczysz się posługiwać się wiosłowymi i silnikowymi jednostkami połowowymi.

W czasie zajęć można też zaznajomić się z zasadami budowy i eksploatacji narzędzi połowowych stosowanych w badaniach biologii morza, poznać sposoby konserwacji i wstępnej analizy złowionych materiałów biologicznych, podstawowe zagadnienia dotyczące statystycznej obróbki uzyskanych wyników.

PERSPEKTYWY PRACY

- Po ukończeniu studiów będziesz mógł podjąć pracę przede wszystkim
 - w instytutach naukowo-badawczych, zajmujących się problematyką morską,
 - w placówkach zajmujących się ochroną środowiska morskiego i strefy przybrzeżnej morza,
 - w różnorodnych urzędach administracji rządowej i samorządowej.
- Po studiach oceanograficznych można starać się także o pracę za granicą m.in. w morskich instytutach badawczych, gdyż Polacy mają tam opinię wykwalifikowanych oceanografów.
- Jeśli będziesz należał do grona najlepszych będziesz mógł starać się o przyjęcie na studia doktoranckie w zakresie oceanografii lub starać się także o pracę za granicą m.in. w morskich instytutach badawczych, gdyż Polacy mają tam opinię wykwalifikowanych oceanografów.

Niewątpliwą zaletą studiów są zajęcia praktyczne na morzu.

Zajęcia w morzu odbywają się na kutrze hydrograficznym „Oceanograf - 2”.

Po ukończeniu studiów

- Będziesz przygotowany do prowadzenia wszelkich badań oceanograficznych.
- Będziesz potrafił obsługiwać sondy, analizować dane satelitarne.
- Będziesz znał mechanizmy funkcjonowania ekosystemu wodnego, potrafił przeprowadzić podstawowe analizy biologiczne i chemiczne środowiska morskiego oraz neutralizować zanieczyszczenia ekosystemu morza.

Specjalności

Gdybyś zdecydował się na studia na oceanografii będziesz mógł specjalizować się w następujących specjalnościach:

- oceanografia biologiczna;
- oceanografia fizyczna;
- oceanografia geologiczno-chemiczna.

ALBRECHT DÜRER – AUTOPORTRET

Tym czym dla ucznia autocharakterystyka, czym dla pisarza autobiografia, tym dla malarza jest autoportret. Właśnie na taki patrzycie – na wizerunek własny niemieckiego malarza renesansu – Albrechta Dürera. Jedno możemy stwierdzić na pewno: ten człowiek lubił siebie samego, lubił i cenił, i chyba się sobie podobał. Namalował wiele swoich autoportretów – pierwszy jako trzynastolatek, za pomocą srebrnego ołówka. Ten jest bardzo słynny – nosi tytuł *Autoportret w rękawiczkach*, a Dürer podpisał go następująco: „Namalowałem według swego wyglądu, mając dwadzieścia sześć lat”. Patrzymy zatem na młodego mężczyznę! Gdyby żył dziś – byłby pewno świeżo upieczonym absolwentem uczelni artystycznej, włosy związałby w kitkę – i może, kto wie, pracowałby w reklamie, a obrazy malował tylko w wolnym czasie. Gdyby żył w średniowieczu – nie wiedzielibyśmy, jak wyglądał, bo dopiero renesans wniósł modę na autoportrety. I coś więcej jeszcze: inne pojęcie o sławie, o roli artysty. Skromny, śre-

dniowieczny skryba czy malarz nie śmiał się podpisać, pokazać, ujawnić. Twórca renesansowy – tak, był dumny z talentu, uznał swoją wartość – co zresztą po obliczu Dürera widać. Na ile można mu ufać, czy się nie upiększył? Raczej nie, był bowiem niezwykle precyzyjny (zobacz, jak dokładnie odmalował każdy lok włosów, podobnie w *Studium trawy* oddał liście z dokładnością biologa).

Dürer był synem złotnika – przeszedł więc dobrą szkołę dokładności, pomagając ojcu. Robił sobie żarty ze służby, malując im na ścianach pajęczyny lub muchę, którą usilnie starali się zabić. Tak – Dürer był bardzo dokładny, więc i siebie namalował z precyzją. Patrzy na nas – znających komputery i lasery bez najmniejszej nieśmiałości. Jest pięknie ubrany, jest kimś. Był przecież we Włoszech, uczył się na dziełach mistrzów, takich jak Leonardo i Rafael. Chciał, by potomni patrząc na niego, ujrzeli arystokratę sztuki – renesansowego, pięknego humanistę. No, to widzimy.